Teisės enciklopedija ir metodologija

IŠTRAUKA
iš
„ENZYKLOPÄDIE UND METODOLOGIE DER RECHTSWISSENSCHAFT“
Prof. Dr. **Karl v. Gareis**

Vertė studentai:
Petras Juknevičius ir Jonas Montvila

1 · 9 · 2 · 4

„Dirvos“ B-vės Sp. Marijampolej. Jos Kontora Kaune, Laisvės Al. 80

Teisės enciklopedija ir metodologija

IŠTRAUKA
iš
„ENZYKLOPÄDIE UND METODOLOGIE DER RECHTSWISSENSCHAFT“
Prof. Dr. **Karl v. Gare'is**

Vertė studentai:
Petras Juknevičius ir Jonas Montvila

1 · 9 · 2 · 4

„Dirvos“ B-vės Spaustuvė Mariampolėj. Jos kontora Kaune Laisvės Al. 80

34(430)

Dr. Jackūnas A.

LTSR
Ateizmo
muziejaus
BIBLIOTEKA

F - 7411

LIETUVOS UNIVERSITETO
TEISIŲ FAKULTETO
LEIDINYS

A-333663(3)

Prakalba

Čion patiekiama mūsų studentijai Gareis'o „Teisės mokslo enciklopedijos ir metodologijos" kaikurių dalių vertimas, būtent: įžangos (l. 1—18), bendrosios dalies (teisė ir jos šaltiniai — l. 18 — 64) ir metodologijos (l. 216 — 235).

Vertimas atliktas studentų g.g. Petro Juknevičiaus ir Jono Montvilos. Mano patarimu tik čion nurodytos veikalo dalys tapo išverstos, delto kad tik jos atatinka teisės enciklopedijos turiniui, kaip kad aš jį suprantu.

Vertime išleistos visos autoriaus citatos ir pastabos, kurios del jų gausingumo labai padidintų knygelę, gi be kurių rasta galima apsieiti, viena, delto kad norįs giliau studijuoti dalyką be abėjo turės kreiptis prie originalo ir, antra, delto kad gausinga literatūra yra nurodyta metodologijoje.

Vertimas mano peržiūrėtas, bet stengtasi palikti vertėjų kalba.

Manau, kad patiekiamoji knygelė bus naudinga studentams, nes ji, kad ir trumpa, bet turtinga mintimis; teisybė, ji nelengva skaityti, tačiau būdama maža neturėtų baidyti nuo savęs skaitytojų, gi įsiskaičius gaunama iš jos protui daug peno.

1923 m.

Prof. P. Leonas
dekanas.

Įvadas.

§ 1.

Teisės enciklopedijos reikšmė.

Teisės enciklopedija yra sisteminga teisės objektyve prasme apžvalga (ar tai būtų bet kurios tautos arba valstybės, ar tai daugelio tautų arba valstybių, ar tai vieno tam tikro laikotarpio arba įvairių laikotarpių taikos sutvarkymas).

Tokios sistemingos apžvalgos tikslas yra:

1. pradedantiems eiti mokslą duoti pamatinį įvadą į teisės mokslą (jurisprudencijos propadeutika);
2. atskirų teisės mokslo dalykų žinovams suteikti pamatinių tų atskirų dalykų dėsnių apžvalga (atskirų disciplinų elementų rekapituliacija);
3. suteikti atskirų objektyvės teisės dalių ir atskirų teisės mokslo disciplinų filosofinę santrauką ir pamatavimą tuo būdu, kad tie atskiri dalykai, kaip dalys surištos tarp savęs visumos, būtent teisės objektyve prasme, ir pati teisė, kaip iššaukta žmogaus prigimties ypatybių, atrodytų proto būtinumu (teisės enciklopedijos filosofinė reikšmė),
4. pagaliau teisės enciklopedija teikia mums rėmus teisės sulyginimui, kuris savo rėžtu tarnauja dalimi, kaip iliustravimas pozityvinės teisės studijai, dalimi — teisės filosofijai sukurti.

§ 2.

Teisės reikalingumas ir jos šaknys.

Kad suprasti teisės ir jos uždavinių esmę, reikia įsidėti galvon žmogaus prigimtis, nes joje glūdi tai, kas galima pavadinti teisės šaknimis.

Viena tų šaknų — galima ji pavadinti *materialine* — yra žmogaus *savimeilė, egoizmas.* Didelis skaičius aukštesnių ir že-

mesnių reikalų, reikalų gyvulinės ir idealinės prigimties, verčia žmogų veikti, susidurti su išorės pasauliu, kaip, pav., maitinimosi, poilsio ir miego, buto ir drabužių, o taip pat įvairių jausminio ir idealinio pobūdžio patenkinimų reikalai. Jei kiekvienas neizoliuotai gyvenančių žmonių, neatsižvelgdamas į bet kurias kliūtis, norėtų patenkinti tuos reikalus, kiltų neišvengiama kova visų prieš visus (bellum omnium contra omnes. Prie šitos kovos vienok neprieinama, nes jau reikalas ramaus gyvenimo ir apriboto skaičiaus patenkinimų laidavimo pakeičia aną šiurkštų egoizmą rafinuotu egoizmu, kurio dėka atskiras individas atsisako nuo vienų tam tikrų reikalų patenkinimo, kad per tai juo geriau atenkinus kitos rūšies reikalus. Be to dar tenka pažymėti, kad didelis individų skaičius, būtent, silpnesnieji, pirmiausia silpnesnieji iš prigimties, moterys ir vaikai, fiziniai žemiau stovintieji pavergtieji ir pn., vesdami minėtą kovą, pasirenka sau galimai trumpesnę. Del fizinių ir fiziologinių priežasčių tam tikras žmonių skaičius pasiduoda valdančio subjekto galiai (namų, šeimynos valdžia). Čia bus santykis, turįs savo šaknis taip pat etiniam (doriniam) pamate, vedąs prie teisiniai sutvarkytos valstybės sukūrimo (žiūr. žemiau § 7. II). Valdąs subjektas — liuosas ir galįs apsiginti žmogus — savo autorito dėka praveda namuose savo valią ir paverčia ją teisės bendruomene (žiūr. žem. giminės reikšmė). Tačiau šalia šitos namų valdžios srities smurtingai tarp savęs susidurtų reikalai su reikalais, netvarkingai — egoizmas su egoizmu, jei neveiktų, ir paprastai pasekmingai, prieš neribotą egoizmo viešpatavimą kiti taip pat žmogaus prigimčiai priklausantieji faktoriai. Šitų kitų faktorių eilei pirmiausia priklauso pamatinio žmogaus galvojimo dėsnis, kuris veikia šalia pamatinio žmogaus ekzistavimo dėsnio, būtent pastangų ekzistavimo reikalus patenkinti. Tame tenka pripažinti *idealinė* teisės šaknis. Žmogui yra duotas gabumas ir reikalingumas jo turėtuosius įspūdžius ir patyrimus *tvarkyti*, atskira bendran *suvesti*, atskiram apsireiškimui jį apribojančią aukštesnę rūšį ir tuo būdu („loginį“ arba „naturinį“) dėsnį rasti. Jau vaiko galvojimas yra ne kas kita, kaip tik surinkimas ir subordinavimas kiekvieno atskiro apsireiškimo vienai tų nedaugelio jo turimų sąvokų, kurios yra susidarusios pas jį panašiu operavimu (taip pat pamokinimu, auklėjimu, persergėjimu ir t. t.).

Tą patį daro ir gamtos tyrinėtojas, kai jis, pav., kurį reiškinį paaiškina elektra, arba kurią medžiagą analino sujungimu ir teisininkas, kai jis kurį dalykų stovį apibūdina, kaip „nužudymą“ arba kaip „ nuomos sutartį“, nužudymą gi pažymi aukštesne sąvoka „nusikaltimas“, nuomos sutartį—sąvoka „sutartis“, tąją gi sąvoką pažymi valios pareiškimu, nusikaltymą gi ir valios pareiškimą pažymi sąvoka „veiksmas“ ir t. t.

Tuo būdu yra subsumuojamas visas galvojimas ir aukščiausia mintis yra visa galvotino subsumcija absoliutui (sulig. žemiau § 6,III).

Taip ir žmogus save patį naturingai suvokia kaip subsumcijos t. y. savęs pažinimo objektą; žmogus — individas mato patį save „žmogaus“ rūšies narį, jis subsumuoja save pirmiausia sąvokiniai ir pagaliau praktiniai—rūšiai ir rūšy jos dalims, eidamas tuo pačiu principu, kuris reiškiasi jau vaikų galvojime.

Iš to paties seka sutvarkymo reikalas, kaip loginiai, taip lygiai ir praktiniai, t. y. reikalas turėti sutvarkymą taip pat ir praktiniuose santykiuose, rūšies narių gyvenimo santykiuose tarp savęs ir prie daiktų t. y. prie reikalų patenkinimo objektų.

Šalia reikalo, kuris, kaip aukščiau paaiškinta, rodo ir stumia veikti egoizmą jo šiurkščia ir idealine kryptimi, trumpai tariant, šalia žmogaus *egoistinių* palinkimų veikia taip pat visoms mums žinomoms kultūros epochoms nesvetimi *altruistiniai* palinkimai. Jie veikia tai egoistinio žmonių gyvenimo materialiniams ir jausmu reikalavimams artimesne krytimi, kaip, pav., šeimyninis palinkimas ir šeimininis jausmas, taip pat ir labai ankstyboj kultūros epochoj bendravimo pajautimas, besigrupavimo jausmas, susibūrimo pajautimas (totemizmas), o taip pat gyvas kilimo pajautimas; tai idealingesne, žmonijos idealui arba kosmopolitiniam tikslui artimesne kriptimi, kaip pav., valstybės pajautimas, patriotizmas, bendroji žmonijos meilė ir palinkimas prie įvairių asociacijų (asociacinis palinkimas), kuriosna kultūra yra suskaldžiusi ir sujungusi žmoniją, draugavimo ir luomų pajautimas, korporavimosi dvasia ir pn.

Galvojimo dėsnis gi, kai jis sudaro savo ribose ir galvojančio Aš subordinaciją, reikalauja iš egoistinių ir altruistinių palinkimų tam tikro saiko, jų harmonijos ir tuo būdu praktiniai iškyla *teisės pajautimas ir teisės palinkimas*, būtent, išorės tvarkos ir minėtų dviejų palinkimų harmonijos pajautimas ir tos tvarkos palaikymo pajautimas, **teisingumas.**

Atatinkamai šiam palinkimui bus sutvarkyta tai, ką *Ihering* vadina „gyvenimu dėka kitų ir del kitų“ ir žmonijos prigimtis tada veikia taja kryptimui, kurią turi galvoje graikas, kai jis pažymi žmoguje „fiuzei politikon“.

Tvarkos pajautimas ir galvojimo desnis tačiau patys savaime nenuvestų prie teisės. Tam reikalingi yra dar bendravimo jausmas ir asociacijos palinkimas, žmogaus *prigimty* bet gi mes turime visus šiuos palinkimus *vienu laiku drauge*, nors ir įvairiai išsiplėtojusius.

Kad egoistiniai ir altruistiniai palinkimai susiduria tarp savęs ir su prisistatymais, kurie gaunami daugiausia metafizniu tyrinėjimu ir tikėjimu (žiūr. žemiau § 6, III) ir kurie taip pat veda prie doros dėsnių (žiūr. žemiau § 6, II), esant vienam visų šių reiškinių surinkimo arba išėjimo punktui, yra savaime suprantama.

Visi minėti palinkimai ir prisistatymai yra žmonių prigimties išdava. Nereikia nutylėti, jog tvarkos ir bendravimo pajautimų

darbuotė kyla iš žmogaus palinkimų, kad patenkinus jo savojo „pats“ reikalus.

Atatinkamai pasakytam tenka pažymėti, kaip savaime suprantama, kad jau primityviniai tvarkomuose ir primityviniai sutvarkytuose žmonių sugyvenimuose (—pavadinsim mes tuo vardu pirmykščią patriarchalinę valstybę ar pirmykščią herojų valstybę—) šalia fizinio viršijimo ir nusilenkimo yra reikšmingas psichinis momentas, tasai jau minėtas etinis bruožis, kuris sąryšy su fiziniais santykiais (lytis, jėga, nuolatinis apsisaugojimo gebėjimas vienoj pusėj, globojimas ir paramos reikalingumas—kitoje pusėje) tveria ir valdo šeimyninį gyvenimą.

Tūkstančiai metų turėjo praeiti, kol žmonių bendras sugyvenimas buvo kitaip sutvarkytas, *nekaip kad jis* gavo tąjį sutvarkymą, kuris pasireiškia šeimose ir per šeimas. Šis pirmykštis *sutvarkymas* sudaromas ir išreiškiamas pamatiniais dėsniais žmonių išoriniams santykiams tvarkyti. Jis yra *taikingas* sutvarkymas, nes nesinaudoja kova, priešingai ją pašalina; jis yra taip pat *protingas* sutvarkymas, nes atatinka žmonių pažinimo ir jų ekzistavimo pamatiniams desniams. Tame tat glūdi objektyvės teisės esmė: tatai yra taikos sutvarkymas, būtent, taikos sutvarkymas išorės žmonių santykių tarp savęs ir prie daiktų. Sito taikos sutvarkymo uždavinys yra jam atatinkamu būdu ginti reikalai, kuriuos turi atskiri asmens ir visuma santykiose prie kitų ir prie daiktų (t. y. prie priemonių išorės reikalams patenkinti). Jis gina tokius reikalus, kaip jau pasakyta *jam atatinkamu būdu*, būtent apribodamas valios sritį pozityvėmis taisyklėmis, kurios išreiškiamos įsakymais ar draudimais. Tų taisyklių yra sudaromos tarp atskirų asmenų (ir visumos pilnaties) darbuotės ribos, kurių yra tveriamos teisės sferos, nes tuo būdu pašalinama savalė ir teisėtai laiduojama laisvė (apribotose sferose). Esantieji teisėtai laidotose ribose reikalai virsta teisės reikalais, teisės dalykais. Gyvenimo santykius toji apsauga, kurią jiems laiduoja minėti įsakymai ir draudimai, pakelia į teisės santykius, į teisėtai sutvarkytus santykius; ir kadangi šiuo būdu teisės taisyklės saugoja visų žmonijos darbų sritį (kaip atskirų asmenų, taip ir jų bendrovių), apdrausdama ją nuo sauvalės ir tuo garantuodama tam darbui tokias ribas, kurių jis reikalingas žmonijos kultūros tikslams atsiekti, tai objektyvės teisės reikalas esti patenkintas.

„Žmonijos aukštesnieji tikslai yra pasiekiami tiktai laisvu jėgų polėkiu, vienok šis polėkis nebutų galimas be teisės. Teisė paruošia dirvą visai žmonių kultūrai“ (Windscheid).

§ 3.

Apie teisės mokslą.

Kaip ir kiekvienas kitas mokslas teisės mokslas yra sistemingas pažinimas, surišąs objektus, kuriuos jis tiria, del jų panašumo vienon sugaupton visumon.

Atskiri pažinimo objektai yra žiūrimi, kaip tos visumos dalys arba nariai. Toji visuma arba tasai atskirų reiškinių nustatymas, kaip anos visumos dalių arba narių, kitais žodžiais tariant, sistema arba sistemingas pažinimas atsiekiamas apribavimo (definicijos) ir suskirstymo (divizijos) pagalba. Tatai bus metodini veiksmai, kurių dėka gauname pažvelgti į visų svarstomų pažinimo objektų turinį bei atvaizdavimus, o tuopat gauname ir galimybės padaryti reikalingą visų sąvokų padalinimą ir suskirstymą ir suvesti jas į sekančią aukštesnę sąvoką. Kadangi atskiri dalykai (atskiri reiškiniai, atskiri pažinimo objektai) žiūrimi ir nustatomi kaip surištos tarp savęs visumos nariai, tad toks pažinimas yra sistemingas. O vėl panašių pažinimo objektų sistemingas pažinimas yra **mokslas.**

Mokslinio ir sistemingo pažinimo priešingybė yra fragmentinis pastebėjimas. Tokie pastebėjimai esti surišti tik atsitiktinai, bet ne sulig savo santykių prie visumos, kurios narius jie sudaro savo panašumu, taigi ne del savo sąryšių. Taigi mokslo savybė tai sistema, gi atskiri pastebėjimai sudaro mokslo „aggregatą" — atskirų dalykų surinkimą, kuris yra pirmuoju žingsniu į kiekvieną mokslą, tačiau paties mokslo dar nesudaro.

Kadangi objektyvė teisė yra taikos sutvarkymas atskirų asmenų ir jų bendravimų išorės santykių tarp savęs ir prie daiktų, tad teisės mokslas yra sistemingas pažinimas kaip paties minėto sutvarkymo, taip ir jo dalių bei santykių.

Visos atskiros taisyklės bei nustatymai, įsakymai ir draudimai ištiriami jų tarpusavės priklausomybės atžvilgiu, apribojami (definuojami), suskirstomi (dividuojami) ir, loginiai subsumuojant apribotos ir suskirstytos medžiagos rezultatus atatinkamoms aukštesnėms ir aukščiausioms sąvokoms, gaunama sistema, ačiu kuriai teisės mokslas virsta „mokslū".

Lygiai kaip gamtos tyrinėtojas iš atskirų reiškinių (kuriuos jis gauna bandymu arba tėmijimu [matavimas ir pn.] ir surinkimu) sprendžia apie rūšį, aukštesnę sąvoką, „įstatymą" (gamtos įstatymą, t. y. ne kas kita, kaip tik artimiausio aukštesnio pažinimo santykis su subsumojamu reškiniu) (indukcijos metodas), arba eidamas kitu keliu—išcentriniai (centrifugaliai) — iš bendra (įstatymo, prado) išveda atskira (dedukuoja), — taip ir teisės mokslininkas pozityviai turimas taisykles ir loginiai gautas sąvokas stato

indukcijos ir dedukcijos keliu į sistemą, į kurios atskiras dalis jis įterpia ir subordinuoja atskirus gyvenimo įvykius, žmonių ir jų bendravimų tarpusavius santykius. „Teisės mokslas yra ne kas kita, kaip civilis sapientia, pilietinio sugyvenimo praktinė filosofija.

Šio mokslo tikslas, aišku, nėra tik tekstų interpretacija arba duotosios teisės sąvokų darymas, jo aukščiausias uždavinys yra rasti ir galimai tvirčiau nustatyti teisinga, t. y. kiekvienam laikotarpiui ir kiekvienam kultūros stoviui atatinkama teisėta žmonių bendro sugyvenimo forma". Goldschmidt, Prekybos teisės laikraštis, t. 35 (1888) pusl. 11.

I. **Teisės mokslas, kaipo mokslas apie pozityvę teisę.** („Teisės mokslas siaura prasme"). Kaip mažai gamtos tyrinėtojas patsai tveria reiškinius ir jų „dėsnius", taip lygiai mažai ir juristas (kaipo mokslo tyrinėtojas, teisės mokslininkas) tveria savo mokslinio pažinimo objektus. Abudu randa sau pozityvės medžiagos išorės pasauly.

Teisės mokslo, kaipo pozityvio mokslo arba pozityvės teisės mokslo objektai tveriami papročių ir įstatymų leidimo keliu, lygiai kaip kad gamtos mokslo pažinimo objektai yra teikiami mums pačios gamtos, meno istorinės apžvalgos objektai gi—paties meno

Teisės mokslas privalo iš tos medžiagos, kurią jam teikia atatinkamų žmonių grupių ir bendravimų įstatymų leidimas ir papročiai, išvesti sąvokas ir jas pastatyti suskirstymo ir subordinacijos tvarka, kurios dėka teisė virsta sistema, o jos pažinimas — sistemingu supratimu. Tatai yra reikalinga, kad pažinti kiekvieno atskiro teisės dėsnio (kiekvienos įstatymų ar papročių taisyklės ir jos išdavos) reikšmę bei galią ir sąntykį, kuriame esti vienas nustatymas su kitais.

Kiek teisės mokslas tatai daro, jis siekia ir atsiekia savo teorinį tikslą. Kaip ir kiekvienas kitas mokslas, teisės mokslas yra pirmiausia *pats sau tikslas*. Žmoguje glūdi palinkimas visą pažintiną pažinti, kiek tik tatai yra galima, nežiūrint į tai, kad jis numano, jog pilnas viso ko ir kaip tik aukštesnių dalykų pažinimas žmogaus supratimui nėra pasiekiamas. Šitam žinojimo palinkimui atatinka tiesos jausmas, dorinis tiesos siekimas.

Šis tiesos siekimas ir kalbamo palinkimo patenkinimas nėra geidulingas žingeidumas arba patenkinimų geismas, bet pilnoji reikšmės žmonių kultūrai ir žmonijos paskyrimui atsiekti žmonių prigimties emanacija.

Šalia šito teorinio tikslo, teisės mokslas turi dar du praktiniu uždaviniu: „Mes žinom, kad teisės mokslas tam yra, idant paveiktl, kad ekzistuotų teisė ir kad būtų išreikšta tokia teisė, kuri įstengtų patenkinti tam tikru laiku ir tam tikroj vietoj turimus žmonių interesus bei reikalus. Malonu yra skrajoti gryno

mokslo padangėmis, dar maloniau bet gi yra dirbti žmonijos labui". (Windscheid).

Šis praktinis darbas, kurį nurodo Windscheid, yra:

1. veikiančios teisės globojimas.
2. dalyvavimas naujos veikiančios teisės tvėrime.

Veikiančioji teisė ir jos vykdymas yra reikalingi, kad būtų galimi žmonių bendras sugyvenimas ir jų bendros kultūros pastangos (žiūr. aukšč. § 2). Kad teisė būtų vykdoma (pildoma ir saugojama) kaip teisme, taip ir šalia teismo, ji pati, o taip pat ir kiekvieno jos nustatymo galia ir rekšmė privalo būti galimai pilnai ir aiškiai suprasta.

Teisingam teisės pritaikymui aptikrinti (žiūr. žemiau § 13) neišvengiamai reikalingas viso aukščiau aprašyto teorinio uždavinio sąžiningas siekimas. Nes atlikus paskutinį, bus galimi įstatymų leidėjo minties rekonstrukcija ir visiškas jo valios ir papročių teisės dėsnių prasmės išaiškinimas.

Ir tveriant naują veikiančią teisę, privalo būti taip pat atsižvelgta į daugelį etinių, tautinio ūkio ir kitų grynai oportunistinių pažiūrų, vis del to ir pažinimas (čia ar kitur) esančios veikiančios teisės, naujai tvarkant teisės normas, negali nustoti savo reikšmės. (Žiur. žemiau. Politika, IV).

Sudaryti teisės mokslo sistemą (apibūdinimo, apribavimo ir suskirstymo pagalba) ir surinkti ton sistemon tam tikros valstybės (arba jos dalies, arba keletos dalių, arba daugelio valstybių) pozityvės teisės (įstatymų ir papročių teisė) dėsnius yra reikalas tos teisės mokslo šakos, kuri vadinama *dogmatika* arba *„dogmatinis teisės mokslas"*. Dogmatika teikia mums pozityvę teisės medžiagą pavidale sistemingai sutvarkytų ir sistemingai surištų dėsnių (dogmų).

Jei teisės mokslas stengsis suprasti iš priežasčių, įtakų, fazių, epochų kilusios teisės genezį, jos besiplėtojimą, o per tai ir atskirų teisės dėsnių mintį ir rekšmę, tatai bus *„istorinis teisės mokslas"*, *„teisės istorija"*.

Nors savaime suprantama, mes ir galime, kaip akademiniu, taip ir literatiniu atžvilgiu, atskirai nustatyti kiekvienos pozityvės teisės (kiekvienos valstybės, kiekvienos tautos, kiekvieno besiplėtojimo laipsnio ir t. t.) istoriją, nėra tačiau jokio principinio priešingumo tarp teisės istorijos vienoj pusėj ir teisės dogmatikos arba net teisės mokslo apskritai — kitoj pusėj. Priešingai, teisės dėstymo istorinė apžvalga, tyrinėjimas ir genezis yra būtina pagalbinė priemonė kiekvinos dogmatikos, kiekvienos to dėsnio intepretacijos, neatsižvelgiant kuriuo galutinu tikslu bus tatai daroma.

II Naturinė teisė, teisės filosofija ir teisės mokslai. Kaipo naturinė teisė (proto teisė, jus naturale) yra suprantami labai įvairūs dalykai.

Romos juristų kalba supranta naturine teise (jus naturale) arba tai, kas šalia teisės sferos, netgi šalia pačios etikos arba tokių teisės dėsnių, kurie yra universingesni (visuotinesni) arba laisvesnio turinio, kaip, pav., vadinamoji romenų piliečių (quiritų) civilinė teisė (jus civile) kaip tik del šios priešingumo sen-romėnų „civilinei teisei" siauriausia prasme suprasta kaip tautų teisės („jus gentium") dalis.

XVII šimtmečio doktrina sekdama antikiniu supratimu, daugiausia bet gi iš religinių idėjų išvedė tikrą naturinę teisę, kuri turėtų būti galiojančių ir nekintamų teisės dėsnių sistema. Ši pažiūra pasiekė savo aukščiausio ir gyviausio punkto XVIII šimtmety, turėjo savo šalininkų dar ir XIX šimtmety, vėliau istorinės pažiūros į teisės esmę ir prasmę buvo nustumta šalin, tačiau naujais laikais vis smarkiau iškyla aikštėn, kad ir dalimi kitais pamatais.

Kaipo visuotinai galiuojantieji aukščiau tautų ir laikų stovi tik nedaugelis tikybos ir teisės sutvarkymui priklausančių dėsnių, kaip kad jie yra išdėstyti dešimty Dievo įsakymų. Tuo būdu tokie įsakymai, kaip kad „nevogk, nesvetimoteriauk" ir kai-kurie kiti yra būtini kiekvienam žmonių sutvarkymui, kiekvienam nea-narchiniam valstybės sugyvenimui. Bet gi priėmimui vienos visose smulkmenose išdirbtos vieningos, nepakeičiamos teisės, kad ir kažin kaip ideali būtų, priešinasi teisės atatinkamumo būtinumas, būtent būtinumas, kad teisė turi atatikti gadynės, tautos, kultūros aukščio ir kit. reikalavimams. Nepakeičiama teisė būtų galima tik esant visur lygiam ir pastoviam žmonių kultūros ir jų reikalų stoviui.

Pozityvės teisės tikslo sąvoka reikalinga variacijų, nes teisė privalo atatikti (būti adekvatė) kultūrai, su kuria ir del kurios ji yra kilusi ir ekzistuoja. Tam tikrų gyvenimo reikalų apsaugojimas, kuris privalo mums suteikti teisės, nevisur ir ne visais laikotarpiais geriausia ir tikriausia atsiekiamas *tom pačiom* priemonėm.

Taip jau pasauly yra ir taip turi būti, kad įsakymai ir draudimai, kurie sudaro teisės sistemą, esti įvairūs, ypač kad ūkio pažiūros ir reikalai kinta, papročių ir doros įtaka būna įvairi ir t.t. ir t.t. Taip svyruoja, pav., nuosavybės sąvoka (romėnų,— vokiečių; ekspropriacijos galimybė?), įvairių nuomonių yra, pav., del monarchijos arba respublikos, kaip geriausios Valstybės formos, del konstitucinio arba parlamentinio arba absoliutinio valdžios sutvarkymo, del mirties bausmės, del suėmimų, del valstybės darbuotės arba valstybinės globos arba ekonominio savarankaus veikimo, del skiriamųjų arba renkamųjų teisėjų, trumpai tariant, begalė valstybės sutvarkymo, valdymo ir civilinės teisės klausimų

1000 metų atgal turėjo būti kitaip išrišta, kaip kad šiandien rišami, Anglijoj kitaip, kaip Vokietijoj, Šiaurės Amerikoj kitaip, kaip Kinuose arba Samoa.

Iš minėtos nors ir laikinos negalimybės įvykdyti kad ir humanitaringiausią iš geros valios ir idealiniai išvestą, iš kitos bet gi pusės tik subjektyviai imant aukščiau svarbesnių doros principų stovinčią naturinę arba proto teisę, seka, kad išorės žmonių santykiams tvarkyti reikalinga yra išorės autorito patiektoji ir jo sudarytoji (pozityvė) teisė, kuri galimai atatiktų laikui, vietai, tautai ir kultūros stoviui — taigi būtų istoriniai paremta ir istoriniai išsivysčiusi, iš kitos gi pusės galimai prisiartintų idealiniams teisės pradams.

Šitas tačiau skepticizmas del galimybės turėti visose žmonių teisės sutvarkymo reikalingose srityse naturinę arba proto teisę, toli gražu dar negali duoti progos reikšti abėjonės del *teisės filozofijos*. Teisės filozofija yra tam, kad ištyrus objektyvės teisės sudarymo pamatus, išvysčius iš žmonių prigimties ir istorijos normų reikalingumą ir esmę, tačiau ne pačias normas. Teisės filozofija yra mokslas apie teisės esmę ir apie objektyvės teisės sąlygas, šaltinius, jos besiplėtojimo sritį ir kultūrinę reikšmę. Ji stengiasi pažinti objektyviai turimus kiekvieno teisės sudarymo ir besiplėtojimo pamatus ir veikia todel visai pozityvėj t. y. jai pateiktoj, o ne jos pagamintoj dirvoj istorijos sienose, nagrinėdama susidariusias normas, kaip istorinį nuolat besikeičiantį tvarinį, turėdama bet gi tikslu savistoviai nustatyti idealinę tautų istorinių variacijų numatytą sistemą. Su pasigailėjimu turime konstatuoti, kad iki paskiausių laikų vadovėliuose ir raštuose apie naturinę teisę arba teisės filozofiją, naturinės teisės ir teisės filosofijos dalykai dažnai neskiriamai dėstomi, tuo tarpu kai jau juk tenka pripažinti Kanto nuopelnu, kad naturinė teisė reikia išskirti iš bendrojo teisės mokslo, kad apsibrėžus vien tik filosofiniu teisės svarstymu.

III. **Politika ir teisės mokslas.** Politika yra darbuotė arba menas, būtent, darbuotė nukreiptoji konkretiems valstybės uždaviniams pažinti ir valstybinėmis priemonėmis juos išpildyti. (Valstybės menas ir valstybės praktika). Jei žiūrėti į politiką, kaip į mokslą, ji bus konkrečios valstybės uždavinių ir priemonių bei kelių tiems uždaviniams išpildyti sistemingas pažini mas. Su objektyve teise politika turi dvejopo santykio, būtent, toji teisė yra jai objektas, o taip pat ir priemonė. Objektas ji bus todel, kad tolesnis vystymas viešosios, kaip ir civilinės teisės, priklauso kiekvienos valstybės uždaviniams ir todel „teisės politika" sudaro vieną jos įstatymų leidimo ir valdymo politikos dalių, kurią ji privalo lydėti tikslingumo mintimi (samprotavimai de lege ferenda).

Priemonė ji bus todel, kad teisės taisyklės (pav., bausmės grąsa, įsakymai ir draudimai) politikos naudojamos atsiekti ūkio, —karo, — finansų, ir šiaip kitokios valstybės politikos uždaviniams. Todel teisės mokslas liečia politiką, ir jurisprudencija remia politikos darbuotoją, kiek yra kalbos apie teisės plėtojima įstatymais.

§ 4.

Teisės enciklopedijos sąvoka.

Enciklopedija suprantama, kaip bet kuriam mokslui priklausančių dalykų (dalių, šakų) arba visų mokslų *išdėstymas*, sisteminga apžvalga besimokymo tikslu, mokslo panoraminis bendras aprašymas, kuriuo gaunama ir patiekiama santrauka, sudaranti moksliniu atžvilgiu būtiną korrelatą darbo padalinimui, kuris yra būtinas mokslo pažangai detalėse.

Taigi teisės enciklopedija yra sistemingai sutraukta žmonių ir jų sugyvenimo išorės santykių taikos sutvarkymo apžvalga. Minėtiems (§ 1) tikslams pasiekti enciklopedinis išdėstymas privalo būti taip sistemingas, kad enciklopedijos *centras*, savo išeinamuoju punktu turėtų teisės sąvoką ir jos sudarymą, į ką tenka nuolat sugrįžti, būtent tuomet, kai atskiros disciplinos (teisės dalykai, kaip, pv., baudžiamoji teisė, vekselių teisė, valdymo teisė) privalo būti nustatytos, kaip objektyvės teisės *nariai*, arba turi būti nurodytas teisės mokslo mejžiagos atskirų dalių apribavimas, kaip ir jų santykiai. Apžvalga pilnaties, kurios centre stovi teisės sąvoka, išdėstoma tiek priklausomai nuo pastarosios, kad ir apskrities periferija būtų matoma iš centro. Todel teisės apribojimas nuo jai kaimyninių dalykų: doros, tikėjimo ir kt. atsiekiamas centralinių sąvokų definicija.

Nustatant teisės enciklopedijos metodą iš pastarosios tikslų ir esmės, teisės enciklopedijos turinys yra toks. kad sulig jo galima nustatyti įvairios tos enciklopedijos rūšys: išpradžių skaičium įvairios, būtent, tam tikros valstybės, tam tikro laikotarpio ir t,t. teisė gali būti teisės enciklopedinio aprašymo turiniu, arba gali būti išdėstyta visų arba daugelio (kultūrų --) valstybių teisė ir t. t. Kokybės atžvilgiu skiriama: formalės (arba išorės) teisės enciklopedijos t. y. tokios, kurios aprašo vien tik atskirų teisės disciplinų ir dalių rėmus, o ne tuose rėmuosė esančius teisės taisykles, įsakymus ir draudimus, ir materialės (arba vidinės) teisės enciklopedijos t. y. tokios, kurios dogmatiniai aprašo minėtuose rėmuose sutvarkytas teisės taisykles. Kitos knygos, pagaliau, mėgina laikytis vidurio taip grynai formalių ir materalių teisės enciklopedijų. Iš išdėstyto seka įvairūs teisės enliklopedijų turiniai.

Čia užbriežtas aprašymas stengiasi pirmiausia pateikti for-

malę enciklopediją, tačiau jos turinys tiek papildomas teisės taisyklių aprašymo, kiek tatai reikalinga yra, kad galimai geriau pasiekti § 1 pažymėtieji tikslai.

Kaipo gausingą savo medžiaga, išaugusią iki daugelio knygų materialę teisės enciklopediją tenka pažymėti enciklopedija *Holzendorff-Kohler'io ir Birkmayer'io*, sustatytą bendromis daugelio mokslo vyrų jėgomis, o taip pat knyga „Systematische Rechtswissenschaft der Kultur der Gegenwart".

A. Friedländer, Juristische Enzyklopedie. Heidelberg 1847. Gausinga literatūros medžiaga pusl. 9—42.

L. Goldschmidt, Enzyklopädie der Rechtswissenschaft im Grundriss. Heidelberg 1862. Literatūra pusl. 4—6.

L. Arndts von Arnesberg, Juristische Enzyklopädie und Methodologie, 10 leidimas, paruoštas Erwin'o *Grueber'io*, Stuttgart 1901. Literatūra pusl. 7—9.

A. Merkel, Juristische Enzyklopädie. Antras leidimas, mirus autoriui. Paruošė *R. Merkel*. 5 leidimas 1913. Berlin. Literatūra pusl. 10 — 21.

K. Freiherr *von Stengel*, Rechtsenzyklopädie zum Gebrauche für Forstmänner, 2 leidimas. München 1908.

Erwin *Grueber*, Einführund in die Rechtswissenschaft. 5 leidimas. Išleista kartu ir tikslu naujai įtraukti karo dalyvius teisės mokslan, ypač civilinėn teisėn. Berlin. 1919.

J. Kohler, Einführung in die Rechtwissenschaft. 5 leidimas. Leipzig 1919.

Paul *Krückmann*, Einführung in das Recht, Tübingen 1912.

G. Radbruch, Einführung in die Rechtswissenschaft. 3 leidimas. Leipzig 1919. (Rinkinys Wissenschaft und Bildung).

Th. *Sternberg*, Einführung in die Rechtswissenschaft I dalis. Methoden und Quellenlehre. 2 leidimas 1912. (1 leidimas pavadintas Allgemeine Rechtslehre 1 kn. Metodas. 2 kn. Sistema. Rinkinys Goeschen. 1904).

Iustus Wilhelm *Hedemann*, Einführung in die Rechtswissenschaft (=Grundrisse der Rechtswissenschaft, kn. IX) Berlin ir Leipzig 1919.

Otto *Fischer*, Einführung in die Wissenschaft von Recht und Staat. Für Gebildete aller Berufe. München 1920.

PIRMOJI DALIS.

Apie teisę ir jos šaltinius.

§ 5.

Apie teisę apskritai.

(Teisė objektyve prasme).

Teisė objektyve prasme yra žmonių ir jų sugyvenimo tarpusavių išorės santykių taikos sutvarkymas. Ji yra „sutvarkymas“ (norma agendi), reguliavimas (normavimas), nustatant įsakymus ir draudimus. Šio reguliavimo objektas yra žmonių ir jų sugyvenimo išorės, o ne išvidiniai (žiūr· žemiau § 6 II ir III dora ir tikėjimas) santykiai. Neatsižvelgiant į galimus, tačiau teisės sąvokai nepriklausančius prievartos momentus ir į galimybę bei reikalingumą išimtinais atvejais teisės sutvarkymą palaikyti jėga (pav., prieš sukilimą arba kare), būdas įtakos į aprašytus žmonių ir jų sugyvenimo santykius, būtent, įtakos per įsakymus ir draudimus, vis delto leidžia mums patį kalbamą sutvarkymą pavadinti taikos sutvarkymu. Nes iš vienos pusės jo priemonė, būtent, veikti per įsakymus ir draudimus, yra taikinga, iš kitos gi pusės sudarymas ir palaikymas taikos—ramybės stovio, kuris daro galimu besiplėtojimą žmonių jėgų kultūrai kelti—yra pirmas ir paskutinis to sutvarkymo tikslas.

Pažymint taikos sutvarkymą „atatinkančiu protui“, tuo pačiu dar negalima pažymėti atskiras taikos sutvar kymo taisykles pasiremiant protu ir negalima į šį sutvarkymą žiūrėti iš naturinės teisės atžvilgio. Tuomi vien tik galima pasakyti, kad patsai taikos sutvarkymas, abstraktiniai imant — objektyvės teisės, kaip tokios ekzistavimas — neatsižvelgiant į tai, kuriuos įstatymus ir draudimus jis sudaro, yra žmonių galvojimo ir esmės postulatas, kuris nustatomas taip išorės gyvenimo reikalavimų, kaip lygiai ir žmonių galvojimo dėsnio, kaip teisės ir visuomenės upo. — (sulyg aukščiau § 2 teisės šaknys).

Reguliavimui priklausantieji santykiai yra atskirų žmonių tarpusaviai santykiai, kaip lygiai ir santykiai istoriniai susidariusių žmonių sugyvenimų, kiek tieji sugyvenimai turi reikalų, kurie yra skirtini nuo atskirų žmonių panašių santykių.

Reikia pridurti, kad taip pat esti santykių prie daiktų, prie turto, kaip priemonių reikalams patenkinti; šitas pridurimas tarnauja tiktai definicijos iliustravimui, o ne jos papildymui, nes įsakymai ir draudimai, kurių yra nustatomas teisės sutvarkymas ir kurių pagalba jis veikia, savaime suprantama, veikia tik į žmones, ir laužymas bei peržengimas ramybės bei neliečiamybės, prieš ką eina teisės sutvarkymas, yra suprantami tiktai, kaipo veiksmai (pozityviai ar negatyviai) žmonių prieš žmones, arba prieš žmonių sugyvenimą. Beabėjo taip pat ir su daiktais, turima santykių, tačiau teisės atžvilgiu šitie santykiai yra nustumti antron eilėn. Įsakymai ir draudimai negali paveikti į daiktus, o vien tik į žmonių valią.

Įsakymai ir draudimai apriboja valios sferą ir pesiekia tai, kad atskiriems asmenims ir jų sugyvenimams—kaipo objektyvės teisės produktas—susidaro teisė *subjektyve prasme* (facultas agendi, *teisės turėjimas*).

Teisės subjektyve prasme esmė nuolat yra tam tikras *interesas*, kurį tiktai turi žmogus arba žmonių sugyvenimas ir kuriam objektyvės teisės sutvarkymas per įsakymus ir draudimus patikrina globą ir tuo būdu paverčia minėtą reikalą teisės reikalu, teise subjektyve jos prasme.

Tie interesai, tikrai tariant, kyla tiesioginiai iš egoizmo (žiūr. aukščiau § 2) ir yra ne kas kitas, kaip tik subjektyviai *atjaučiamieji*, iš reikalų kilę santykiai tarp atjaučiančio reikalą žmogaus ir objekto, kuris yra reikalingas ir kuriuo (t. y. jo sunaudojimu ar besinaudojimu) kalbamas reikalas tikrai arba numatomai, pilnai arba dalinai privalo būti arba bus patenkintas. Taip, pavyzdžiui, atjaučiamas kaipo alkis maisto reikalas sukelia alkano žmogaus interesą į jo turimą savo žinioje maistą; arba šalčio jausmas sukelia šaltį atjaučiančio žmogaus gyvą interesą į prieš jį gulinti šiltą apsiaustą. Savaime suprantama, kad alkanas žmogus gali suvartoti maisto dalyką taip pat ir be teisės sutvarkymo, ir, savaime suprantama, apsiaustąs šildo, kad ir jokie teisės nustatymai neleidžia šalančiam apsiaustu naudotis. Gyvenimo interesai kyla taip pat ir be teisės: daugelis gyvenimo interesų yra apskritai teisės globai nepasiekiami. Interesai, kariuos turi žmogus del metų laikų keitimosi, del įvairaus oro, del džiaugsmo ar dekingumo kitų žmonių, del tekančios saulės ir žvaigždėto dangaus puikumo, — nė vienas įstatymų leidėjas neturi galimybės tokius interesus globoti. Gyvenimas juos kūria ir jiems gyvo žmogaus pakanka, kai jis faktinai patenkina reikalus.

F-7411

Teisės sntvarkymas tačiau daro tai, kad šis turimas patenkinimas nebūtų kitų trukdomas (draudimai) ir kad ten, kur yra būtina kitų pagalba apdrausto intereso reikalui patenkinti toji *pagalba* būtų tikrai suteikta (įsakymai). Teisės sutvarkymas sako aukščiau minėtam alkanam: „Niekas negali kliudyti tau naudotis savo maistu“ ir apsaugoja (laiduoja) jam, kaip mes išsireiškėme, interesą, kurį jis turi į maistą, Teisės sutvarkymas taip pat sako jaučiančiam šaltį žmogui: „Niekas negali iš tavęs atimti apsiausto“ ir tuo apsaugoja jo turimą į apsiaustą interesą (apsaugojimas draudimu). Asmuo, kuris kitam žmogui esant vargingoj padėty skolina jam 100 litų, turi, beabejo, interesą pinigus išgauti atgal, kai tam ateis laikas. Teisės sutvarkymas apsaugoja šį interesą tuo būdu, kad suteikia paskolinusiam skolos ieškojimo teisę, skolą gi gavusiam įsako pinigus laiku grąžinti (apsaugojimas įsakymu). Kai teisės sutvarkymas iš vienos pusės uždeda susituokiantiems sutuoktuvių prievolę, iš kitos gi pusės uždraudžia jiems turėti lytinių susinešimų su trečiais asmenimis, jisai saugoja (įsakymu ir draudimu) susituokusių meilę.

Kaip negali, pavyzdžiui, sodo siena sudaryti paties sodo ploto, arba stogo kraigas sudaryti paties stogo ploto, taip lygiai ir įsakymai bei draudimai (vienu žodžiu: „normos“) negali *sudaryti* atjaučiamų santykių ir interesų: interesai yra normų vien tik *apribojami.* Šitose ribose jie yra saugojami, laiduojami, už tų gi ribų—nei laiduojami, nei saugojami. Į ginčijamą klausimą, ar objektyvė teisė saugoja interesus. kaipo tokius, ar tiktai nukreiptą į turto turėjimą valią, tenka atsakyti sekančių būdu. *Valios* saugojimas yra *priemonė*, ir būtent, kaipo normų suteiktas saugojimas, charakteristinė teisės (objektyve prasme) priemonė interesams saugoti, bet teisės subjektyve prasme *branduolį* sudaro interesas. Kaip sodo sienos uždarytas ir jos saugojamas plotas kaipo toks, nenustoja savo esmės, taip lygiai ir „apsaugotas interesas“ nenustoja būti interesu.

Santykyje su trečiuoju asmeniu, kuriam normos uždrausta į šį interesą kliudomai kištis, arba įsakyta yra affirmatyviai padėti kito interesą ginti, apsireiškia valios elgesys, kuris esti kaip tik ginamam interese, pirmiausia kaipo leistas,—taip labai apsireiškia, kad tuo būdu apsaugotas intereso turėtojas gali tą valios elgesį, o per jį savo interesą pravesti taip pat teisėtai ir prieš kito valią. Toki pažiūra privedė prie to, kad „apsaugotas interesas“ buvo pažymimas, kaipo leidimas, teisės įgaliojimas (facultas agendi) ir sulig to, kaip aukščiau buvo pabrėžta, buvo nustatoma teisė subjektyve prasme. Tikroji prasmė tačiau nėra gaunama, leidimą pabrėžus, delto kad neteisinga yra manyti, būk kiekvienas tik tatai privalo norėti, ką jis normų pagalba teisėtai gali atsiekti.

Tikrioji prasmė yra teisėtai laidotas interesas, vadinamas taip pat „teisės dalyku“, kuris pavadinimas yra vartojamas kaip minėtam interesui pažymėti (atjautimo pažymėjimas), taip lygiai

ir intereso objektui; be to, kaip vienu, taip ir kitu atveju kaip abstrakčiai, taip ir konkrečiai, t. y. mes galime kalbėti apie nuosavybės teisės dalyką (abstrakčiai) ir apie konkretų teisės, dalyką, kaip tam tikro esamo subjekto į tam tikrą esamą objektą apgintą interesą. Taigi teisės apsauga, kurią mums teikia objektyvė teisė, norma agendi, yra teisės dalykų apsauga. Šita įsakymų ir draudimų pavidale išreikštaja apsauga interesai tampa teisės interesais, teisės dalykais, teisėmis subjektyve prasme.

§ 6.

Teisės sulyginimas su dora, tykėjimu, teisingumu ir gerais papročiais.

Minėtoms penkioms sąvokoms yra bendra tai, kad iš jų kyla žmonių veiksmų taisyklės. Tam tikruose kultūros laipsniuose šitų taisyklių šaltinių skirtumai nebuvo pripažinami, būtent, teisės taisyklės buvo painiojamos su doros įsakymais, o pastarieji vėl su tikybiniais įsakymais. Kalbamų penkių taisyklių šaltinių sąryšis tarp savęs ir su bendra kultūra, beabejo, neprivalo būti taip pat ignoruojamas, tačiau reikia nustatyti jų loginis skirtumas, kad teisės sąvoką atskirti nuo kaimyninių jai dalykų ir tuo būdu atsiekti metodinį aiškumą.

I. *Teisė* reguliuoja tiktai *išorės* žmonių ir jų sugyvenimų santykius. Teisės taisyklėms susidaryti ir joms vykdyti (teisės tvėrimas ir jos globojimas) visumet yra reikalingas *išorės* (šalia Aš veikiantis) *autoritetas*, būtent, žmonių sugyvenimo autoritetas. Tasai autoritetas nevengia ir *prievartos* pritaikymo. Konkretus prievartavimas, kad atskiros teisės taisyklės turėtų pasekmes, nėra būtinas, tačiau teisė nėra įmanoma tokiose žmonių darbuotės srityse, kuriose negalima įsivaizduoti jokia net netiesioginė prievarta. Teisės *tikslas* yra sudaryti ir palaikyti tą išorės ramybę ir neliečiamybę (t. y. išorės tvarką, čia suprantant ją, kaipo gyvenimo stovį ir teisės pasekmę, o ne kaip teisės sąvokoj normų turinį), kurių reikalingi žmonės, žmonijos paskyrimui siekti.

Įsakymai ir draudimai, kurie sudaromi objektyvės teisės, arba teisingiau, kyla iš objektyvės teisės šaltinių ir sudaro objektyvę teisę, kaipo normas, teikia tam, kurio interesą jie privalo saugoti, „*teisės įgaliojimą*“ (einant naudojamos kalbos prasme, teisė subjektyve prasme, „teisė“); apie tai žiūrėk § 5, ypač pastaba 5 jos daly del taip vadinamų *ieškojimų*. Kad sudarius atatinkamą tiems teisės įgaliojimams ir reikalavimams padėtį, objektyvė teisė turi eilę priemonių (skundai, protestai, paties savęs gelbėjimo teisė, esant apsigynimo ar pavojaus padėčiai ir t. t.),

kurios reikalingais atvejais griebiasi jėgos (teismo nutarimų privalomas vykdymas, policijos apsaugos ir prievartos priemonės, karinės ekzekucijos).

Šis realinis teisės bruožis neatitolina tačiau ją nuo gyvenimo ir žmonijos idealų. Jis reikalingas yra, kad teisė galėtų įvykdyti savo uždavinius, paruošti vietas visoms kultūros pastangoms. Taigi netiesioginiai teisė turi gausingų idealinių tikslų, visų tų tikslų, kuriems atsiekti viešpataujantis žmonių sugyvenimas sudaro normas ir jų prisilaikō.

II Dora *(Moralė)* reguliuoja žmogaus vidaus santykius (palinkimai, nusistatymai, pažiūros) ir nori paveikti į išorės žmonių santykius tik tiek, kiek pastarieji yra vidaus santykių išreiškimai arba atvirkščiai iš savo pusės tokius sudaro arba daro į juos įtakos. Doros *tikslas* yra atskiro asmens besitobūlinimas ir tuo pačiu žmonijos tobūlinimas, kurios nariu jaučiasi esąs moraliniai veikiantis, moraliniai galvojantis žmogus, o taip jausdamas jis yra pašauktas save tobūlindamas prisidėti savo dalele prie pastangų pasiekti kaip atskirų žmonių, taip ir visos žmonijos tikslus.

Dorinis žmogaus paskyrimas yra doros ir tikėjimo surišamasis punktas, tačiau idejoj vystymosi (pergyvenimo), gebėjimo ir reikalingumo vystytis idejoj, taigi taip pat ir individo ir jo rūšies pagerinimo idejoj, prisiartinime prie tobūlumo tikėjimas ir filosofema sutinka savo nuomonėmis. Taip pat ir čia reikšmingas yra žmogaus proto pamatinis dėsnis, duotą dalyką subsumuoti kitam aukštesniam, bendresniam jo reikšme. Tačiau doros srity pirmon galvon kalbama apie nusilenkiantį, pasiduodantį nusistatymą, apie subsumcijos motyvą ir harmoninį santykį kaip minėto pasidavimo ir visumos vienoj pusėj, ir palaikymo bei vidinio išplėtojimo savojo Aš, kaip šios visumos dalies, kitoj pusėj.

Kaip tik todel kad ir teikia dora prievolių (-moralinės prievolės Mano del savęs, del sąžinės-), tačiau jokių „teisės įgaliojimų, jokių reikalavimų" neteikia ji Neaš.

Doros autoritetas yra ne išorinis, o vien tik išvidinis, būtent autoritetas įsitikinimų, sekantis iš jėgos sąžinės, įvairių faktorių sudarytos arba jų įtakoj esančios. Vien tik veikiančio asmens įsitikinimai (nusistatymai, fides, motyvas) yra reikalingi moralinei veikimo vertei.

Veiksmų visos dorines vertybės esmė nustatoma tuo, kad *doros dėsnis tiesioginiai nustato valią.* Jei atsitiks valios nustatymas, nors ir *einant* doros dėsniu, tačiau ne del to dėsnio, o tarpininkaujant bet kurio pobūdžio jausmui, kuris yra toks, kad turi būti laikomas pakankamu valiai nustatyti, tai tasai veiksmas nors sudarys *legalingumą*, bet nebus „*moralingumu*". (J. Kant.).

Taigi nėra prievartos dalykas išgauti moraliniai vertingi veiksmai. Čia turima reikalo su motyvais, čion įsitikinimai privalo veikti ir pripažinti savy doros dėsnį. Moralinio veiksmo tikslas yra nustatyti ir palaikyti harmoniją tarp pažiūrų ir nusistatymu vienoj pusėj, ir žmonijos ekzistavimo tikslų kitoj pusėj.

Jei tuo būdu ir yra esminis skirtumas tarp doros ir teisės, būtent, iš objekto atžvilgio (vienur išorės, kitur išvidiniai santykiai), priemonių (prievarta, sąžine), autoriteto (žmonių sugyvenimas,—įsitikinimai, sąžinė) ir tikslo (išorės ramybė ir tvarka,—vidaus harmonija), tačiau jokiu būdu nėra tarp tu dviejų dalykų priešingumo: teisės prievolės gali būti kartu ir moralinėmis prievolėmis. Paprastai, sveikiems teisės santykiams esant, kiekvienas teisės laužymas yra kartu ir doros laužymas (esama išimčių, kurios betgi prileidžia nesveiką vidaus padėtį). tačiau savaime suprantama, ne kiekvienas doros laužymas yra kartu ir teisės laužymas. Šalia visų skirtumų turimas sąryšis tarp teisės ir doros intensivumo atžvilgiu yra viršijamas vien tik sąryšio tarp tikėjimo ir doros. Tasai sąryšis ryškiausiai matomas tuomet, kai išorės veiksmai ar tai grąsomai ar tai baustinai pažymimi neleistais esant todel, kad jie yra contra bonos mores, priešingi dorai. Tad doros santykis gali virsti teisės dalyku.

III. *Tikėjimas* visupirma yra ne įsakomojo (etinio), bet įsivaizduojamojo (metafizinio) turinio. Jis reiškia absoliuto ideją, o taip pat visų neabsoliučių ekzistencijų tiesioginių santykių su minėtu absoliutu idėją. Ši ideja atsako jausmų palinkimui, būtent, palinkimui tiesioginiai pažinti tai, kas yra aukščiausia. Atatinkamai šitam palinkimui nukreipia tikintis žmogus savo veiksmus ir tuo būdu tikėjimas virsta jam šaltiniu veiksmų taisyklių, įsakymų ir draudimų, kurie visi tam susijungia, kad pažinti ir išaiškinti, pasiekti ir harmoniniai sekti *tiesioginį santykį* kūriamųjų dalykų prie Kūrėjo, reliatyvinių ir žemesnių ekzistencijų prie absoliutinės ir aukščiausios Esybės, atskirų gyvenimo tikslų ir idejų prie aukščiausios idejos. Taip pat ir čia veikia žmonių galvojimo dėsnis (žiūr. aukšč. § 2), bet gi subsumcija čia bus jausminė, būtent, subsumcija autoritetui, kuris daro įtakos ne vien tik į intelektuales pajėgas ir niekumet neveikia be jausmo, paskutinėj gi eilėj bus asmeninių jausmų subsumcija aukščiausiai jėgai, kuri tarnauja ją nujaučiančios žmonijos aukščiausiam tikslui ir siekimui pažinti.

Tas autoritetas, iš kurio išvedama minėta jausminė prileidžiamų ir skatinančių taisyklių subsumcija, yra, kaip ir doroj, vidinis, būtent, religinis jausmas, įsitikinimas. Tatai pritaikoma ir toms tikėjimo formoms, kuriomis išorės autoritetas liepia, ecclesia imperaus įsako, ecclesia docens mokina.

Nes apskritai nėra ir nesusidaro jokios tikėjimo taisyklės be vidaus įsitikinimų, be jėgos sąžinės, auklėjimu, mokymu ir t.t. išauklėtos, kuri atskiro asmens vidaus nusistatymui daro privalomais išorės autoriteto duotus įsakymus.

Tuo būdu tikėjimo taisyklės, net kai reikalauja išorės veiksmų, kaip, pav., aukų ir pn., skiriasi nuo teisės taisyklių: autoritetu, tikslu (tiesioginis absoliuto pažinimas), priemonėmis ir objektais, kuriedu esti jausmų pasaulio ribose. Esant tokiam skirtumui yra galimi ir kai-kada, mūsų pasigailėjimui, įvyksta teisės ir tikėjimo taisyklių nesutikimai.

Tam tikro žmonių sugyvenimo individų jausmų ir proto pasaulių *nelygus* besiplėtojimas gali smurtingai įsivyrauti, esant tautinio tikėjimo stagnacijai arba priimant (recepcija) svetimą arba netautinį tikėjimą. Gali atsitikti, kad žmonių sugyvenimas teisės taisyklėmis draudžia arba įsako bet kurį veiksmą, kuris to sugyvenimo atskirų asmenų arba grupių tikėjimo taisyklių bus įsakomas arba vėl, priešingai, draudžiamas.

Savaime suprantama, kad vis delto sąryšis tarp teisės ir tikėjimo, tarp teisės taisyklių ir tikėjimo taisyklių netik kad yra manomas, bet mes matome jį tikrai esant istorijos bėgy įvairiais laikotarpiais.

Jei tikėjimo išpažinimo t. y. jo nešiotojų įtakoje bus žmonių sugyvenimo įstatymų leidimas, tuomet netiktai kad nebus nesutikimas tarp valstybės įstatymų (teisės taisyklių apskritai) ir tikėjimo dėsnių, bet priešingai tikėjimo taisyklės bus pakeliamos į teisės taisykles ir tuo būdu tikėjimo prievolių atlikimas arba tikėjimo pažiūrų priėmimas bus teisės prievartos saugojamas. Tuomet teisė lengvai peržengia jai sąvokos suteiktus uždavinius, būtent, tarpusaviems žmonių išorės santykiams reguliuoti. Jei po priedanga išreiškimo tikėjimo įsitikinimų iškyla tarpusaviai žmonių išorės santykiai (pav., žmogžudystė del „tikėjimo" įsitikinimų, „adamitų" veiksmai, „tikybiniai" maskuotas sukčiavimas ir pn.), tasai veidmainingas tariamas religingumas yra joks pamatas pašalinti atatinkamą valstybės, teisės sutvarkymo įsikišimą.

Jei tikėjimo palinkimas susijungia su asociacijos palinkimu, jis iššaukia kitus išorės santykius. Tuomet susidaro tikybiniai bendravimai, — tikybinės draugijos, — kurie esti — kiek jie yra, turi arba sukelia *išorės žmonių santykius*, — teisės reguliavimo objektas ir todel savo išorės santykių atžvilgiu priklauso autoritetui to žmonių sugyvenimo, iš kurio kyla ir kuriuo yra palaikomos teisės taisyklės. Iš kitos vėl pusės, istoriniai žiūrint, viešpataujantis žmonių sugyvenimas, kad pasekmingiau pasiekti savo tikslus, naudojasi tikėjimo pažiūromis.

Taip, pav., politinės institucijos yra apglobiamos tikėjimo prisistatymų arba jais remiamos, teisės gi sistema, pasigaudama, duokime sau, priesaikos (pv., konstitucijos, ištikimybės, liūdijimo priesaika) sutvirtinama arba (pv., Dievo sprendimais įrodinėjimų sistema) užbaigiama.

Dar daugiau reikšmės, nekaip kad šie susisiekimai bei susipainiojimai, kultūriniai — istoriniu atžvilgiu turi vidujinis teisės ir tikėjimo, kaip lygiai ir doros su teise ir tikėjimu sąryšis. Savaime suprantama, kad kultūros stovis visumet daro įtakos į atskirų individų ir jų sugyvenimų dvasios pasireiškimus. Taip barbaringai — žemų tikėjimo pažiūrų tauta turės ir barbaringą teisę ir, galimas daiktas, net reikalinga yra tokios teisės; teisės sistemoj tautai su gilesniu ir aukštesniu religingumu, beabejo, netruks ir žmonijos garbei atatinkamo blizgėjimo.

IV. **Padorumas** („konventionellumas" įpročiai) turi su teise tiek bendra, kad jie sudaro išorės žmonių tarpusavių santykių taisykles. Jis ir jo įsakymai seka iš įprastų arba tik tam tikram laikotarpiui atatinkamų išorės žmogaus pasireiškimų supratimo tam tikrose visuomenės grupėse ir tam tikrame kultūros stovy. Todel jie dar daug daugiau, kaip teisė, priklauso nuo grupių pajautimų ir labai įvairių kultūrinių pažiūrių (mados) ir paprastai liečia formą, žmonių veiksmų pasireiškimus (kalbos vartojimas, pasielgimas, rūbų devėjimas, pramogų ir pasilinksminimų tonas, meno stylius) ir pasireiškimus apsiėjimo su žmonėmis, kuris prisilaikant padorumo taisyklių virsta švelnesniu, malonesniu ir gražesniu.

Negalima nutylėti apie sąryšį esantį tarp padorumo vienoj pusėj ir teisės ir doros — kitoj pusėj. Tačiau galimas yra ir priešingumas tarpe visa to, kas einant tam tikros grupės, o net gi ir viso žmonių sugyvenimo padorumo supratimu yra reikalaujama arba draudžiama ir to, kas pozityvės teisės yra atmetama arba reikalaujama. Padorumo autoritetas glūdi dalimi įprastuose, nuo senai vartojamuose dalykuose, dalimi, priešingai, dienos papročiuose, laiko dvasioj, modernume. Padorumo tikslas yra sušvelninti ir maloninti žmonių išviršinį apsiėjimą, kuriame įsitikinimai ir nusistatymai laikomi taip pat turinčiais įtakos. —

Padorumo prievartos priemonės tai bendrovių arba luomo narių laikomos organizacijos ribose (noblesse oblige) ir gali pakilti iki prievartos, siekiančios pašalinimo iš bendrovės ir sutraukimo atatinkamų luomui ryšių.

Pažiūros į tai, kas atatinka padorumui ir kas ne, kinta su arba be matomo sąryšio su kultūros epochomis; tatai taip pat pritaikoma ir teisės taisyklėms. Sąryšis su teise — nepriklausomai nuo to, kad tam tikros padorumo taisyklės visai arba bent atskiruose santykiuose žiūrimos pozityviai, kaipo teisės prievolės —pasireiškia tuo, kad padorumo laužymas neretai nustatomas, kaip teisės laužymas ir yra lydimas teisės pasekmių. Teisės pasekmės gali pasireikšti, ar tai naikinant teisės sutarčių galiojimą, ar tai naikinant tarnybos arba bendrovės teisinius santykius arba įstatymų keliu sumažinant padorumui priešingų asmenų teises, ar tai uždedant disciplinarę baudą, ar pagaliau — krimi-

nalę bausmę. Ačiu šioms teisės pasekmėms del padorumo nesilaikymo, jo reikalavimais iššaukti dalykai virsta atskirų asmenų arba jų sugyvenimo teisės dalykais, teisės globojamų interesų dalykais.

V. *Teisingumas* yra kilęs iš teisės, doros ir padorumo pajautimo sąryšy su subjekto būdu supratimas, ar tam tikras veiksmas arba stovis individualiniai tikslingas yra, ar ne. Išeinant iš tam tikro turimo atsitikimo visų santykių apsvarstymo galima pasakyti: *teisinga* yra su šiuo ar kitu dalyku taip ar kitaip pasielgti. Šiais žodžias mes norime pasakyti: tatai harmoningai atatinka konkretiems „lyginančio teisingumo" reikalavimams ir pn.

Visa tai, kas reikalaujama teisingumo, tuo pačiu dar nėra teisė, kad ir prie tos tendencijos norėtų prisidėti visos tautos teisės pajautimas ir matytų tame tolesnio teisės besiplėtojimo idealą. Kol tačiau šis idealas nebus įgyvendintas, kol teisės šaltinio nebus pripažintas teisingumo reikalavimas, teisingumas nebus teise ir teisėjas sunkiai klystų, jai norėtų eiti prieš pozityvę savo tautos teisę, remiantis teisingumu arba tuo, ką jis laiko esant teisingumu. Teisingumui pačiam sau trūksta išorės autoriteto, jo šaltinis yra grynai subjektyviai mastymai, dažnai net joki mąstymai (proto vaiksmas), o tiktai jausmas (pajautimo išreiškimas), kuriam nors ir gali priklausyti idealizacija ir tuo pačiu teisės sudarymo ateitis, vienok tiesioginė, privalomoji galia nepriklauso.

Daugelis pozityvės teisės nurodymų į tesingumą, į visa tai, kas atatinka teisingumui, o taip pat į tikslingumą yra apeliavimas į laisvą teisėjo sprendimą (arbitrum judicis, nobile officium judicis). Tame reikia pažinti *laisvoji teisė* įstatymų teisės rėmuose.

Kiek čia ir šiaip kitais atvėjais laisvas teisės sudarymas, del kurio paskutiniais prieš karą metais buvo kilęs judėjimas taip pat ir Vokiečiuose, veikia ir galioja *įstatymų leidimo nustatytose ribose*, tasai išsivystymas yra vien tik sveikintinas.

§ 7.

Teisės kurimo pamatai ir sąlygos.

Teisės objektyve prasme kilimas ir gyvendinimas, loginė ir praktinė taikos sutvarkymo ekzistencija, kurią mes pažinome esant teise (aukščiau § 5), būtų negalimi be

1. laisvos valios,
2. viešpataujančio žmonių sugyvenimo,
3. žmonių reikalų tam tikram kultūros laipsny.

I. Valios laisvė. Jau aukščiau pasakyta (§ 2), kad žmonės turi netik tam tikrą skaičių reikalų, bet jaučia savy egoistinį palinkimą tiems reikalams patenkinti; šis palinkimas nukreiptas atsiekti stovį, kuris yra atjaučiamų reikalų patenkinimas. Eidamas šiuo palinkimu žmogus kaip tik veikia atatinkama kryptimi. Jei žmogus *turėtų* veikti verčiamas mechaniniai veikiančios, naturinės jėgos, kaip kad, pavyzdžiui, krenta žemėn išleistas iš rankos akmuo, tai teisei (taip pat ir dorai) nebūtų vietos, nes į krentančius kūnus įsakymai ir draudimai nedaro jokios įtakos. Reiškia, kalbėdami del teisės sutvarkymo reikalingumo ir galimumo, mes turime įsivaizduoti esybes, į kurias įsakymai ir draudimai *gali* duryti įtakos, būtent, esybes, kurios gali *pasirinkti*; kitaip tariant, valia privalo būti motyvų iššaukta ir žmogaus valios turinys privalo priklausyti nuo motyvų krypties ir galios, kurių skaičiuje esti taip pat įgimtos būdo, charakterio ir pn. įtakos.

Čia išdėstytoji *laisvos valios* pažiūra vadinama *indeterminizmas*, priešinga gi pažiūra, būtent, principiniai nepripažįstanti valios laisvės, vedinama *determinizmas*.

Klausimas, kuriuo būdu įsakymai ir draudimai gali daryti įtakos į žmogaus veikimą, sudaro ginčų objektą. Čia pakaks konstatuoti štai ką: Aukščiau mūsų minėtas egoistinis palinkimas nukreiptas į žmogaus *vaizduotę*, kuri sudaro sau, tai yra individui, netiktai *reikalų*, bet ir jų *patenkinimo vaizdą* ir tuo būdu šis vaizdas bus *motyvu* individo *veiksmams*, kurių pagalba jis nori pakeisti senai turėtą stovį nauju, būtent, vaizduotės sudarytojo palinkimų patenkinimo stoviu.

Pajutęs šį palinkimą ir gavęs aną dvilypį vaizdą (stovio su arba be reikalų patenkinimo) žmogus ima veikti ta kryptimi, kuri suteiktų jam pageidaujamą stovį. Čia tad—prieš šį veiksmą — glūdi tas momentas. kur įsikiša teisės sutvarkymas. Būtent, jei asmuo veikia sekdamas anais, pažymėtais kaipo motyvai, vaizdais (patenkintų ir nepatenkintų reikalų stoviu) ir šis jo veiksmas, arba pastarojo pasekmės (einant viešpataujančio žmonių sugyvenimo pažiūromis, žiūr. žemiau II) būtų *nesutaikomi* su harmoningu žmonių bendravimu, su kultūra, su kultūros plėtojimu ir t. t., arba net su tam tikrais to bendravimo siekimais, tai teisės sutvarkymas uždraudžia daryti šiuos veiksmus (arba įsako veikti atvirkščiai). Šis draudimas (arba įsakymas) veikia ta pačia, kaip ir reikalų palinkimai, plotme į vaizduotę. Būtent, vaizduotė tuomet nurodo individui teisės draudimo (arba įsakymo) pildymo arba peržengimo pasekmes (teisės ir faktinas) ir tuo būdu tveria *motyvus*, kurie yra sulyginamai tikę sulaikyti žmogų nuo minėto nesutaikomo veiksmo ir priversti daryti tai, kas atatinka žmonių sugyvenimui arba šio sugyvenimo siekimams. Reiškia, iškėlimas *motyvų prieš motyvus* sudaro teisės tvėrimo politiką, kad atsiekti taiką ir, jai esant, patikrinti kultūros, o su ja ir žmonijos besi plėtojimą.

Reikia turėti galvoj, kad kaip reikalų palinkimai, taip ir teisės taisyklės veikia per vaizduotę: į esybes be vaizduotės arba su neišlavinta vaizduote teisės įsakymai arba draudimai neveikia, lygiai kaip kad jie neveikia ir į esybes, pas kurias nėra ryšio tarp vaizduotės ir reikalingo veiksmui pravesti motorinių dirksnių įkiršinimo—taigi nėra jokios psichologinės pasirinkimo laisvės. Iš to seka nesveiko proto žmonių nepakaltinumas ir jų sudarytų teisės reikalų negaliojimas. Sveiko proto žmogus laisvai nusistato dėliai vienos ar kitos motyvų grupės reikalaujamo pasielgimo.

Tveriant naujus reikalingus interesų palinkimams priešpastatyti motyvus, privalo būti atsižvelgta į vidutinius paprasto žmogaus reikalus; tatai yra įstatymų leidimo politikos būtinas dalykas. Pavyzdžiui, tam tikrų nusikalstamų darbų augimas vers įstatymų leidėją paaštrinti motyvus *prieš* šiuos nusikaltimus.

Jei teisės motyvai nenugali skatinančių nusikaltėlį daryti uždraustus veiksmus motyvų, tatai dar nerodo šią pažiūrą esant neteisingą, bet vien tik įrodo arba vidinių ar išorinių nusikaltėlių santykių nenormalūmą (reiškia, individualinį pavienį pasireiškimą, į kurį per silpnai veikia teisės motyvavimas arba bausmės grąsa) arba teisės draudimų bei įsakymų bendrą silpnumą (bendrą neganėtinumą).

Savaime suprantama, motyvai daro įtakos kaip į teisėjo, taip ir į įstatymų leidėjo valią. Teisės sutvarkymo įsakymai ir draudimai yra teisėjo motyvai ir veikia sava kryptimi, jei net jie būtų stovinčio prieš teisėją asmens atmesti; gi įstatymų leidėjas, kaip žemesniam kultūros laipsny yra kerštо jausmų (kolektyvinio kerštо, žiūr. § 8, II) įtakoj, taip lygiai aukštesniam kultūros laipsny jis yra teisingumo idėjos įtakoj.

II. **Viešpataujantis žmonių sugyvenimas.** Teisės sutvarkymas yra galimas (ir reikalingas) tik ten, kur žmonių gyvenama drauge ir sudaroma tam tikrą sugyvenimą (bendravimą). Izoliacijoj ir izoliuotai gyvenantiems žmonėms teisės sutvarkymas neekzistuoja. Bet kaip tik jų susigyvena daug, tuoj pasirodo ir iškyla: pirmiausia, sudarančių sugyvenimą dalyvių bendri reikalai, būtent, reikalai, kurie skiriasi (jie gali būti net priešingi) nuo atskirų to sugyvenimo asmenų interesų, ir toliau, iš šių reikalų kyla svarbiausis šio sugyvenimo reikalas, būtent, reikalas turėti autoritetingą šiam bendravimui organizaciją. Taigi kiekvieno teisės kilimo sąlyga yra ekzistencija žmonių sugyvenimo, kuriame atjaučiami *bendri reikalai* (sugyvenimo reikalai) ir išsivysto (išorinis) *autoritetas*. Mes vadiname žmonių sugyvenimą „viešpataujančiu“ tiek, kiek jis gali savus reikalus savo nuožiūra pakelti į teisės reikalus ir jo paties parinktomis priemonėmis juos kaipo teisės reikalus ginti ir laiduoti.

Šį sugyvenimą paprasčiausioj, naturingiausioj ir seniausioj formoj mes turime *šeimoje.*

Istoriniai šeima yra išeinamas punktas visų tų žmonių sugyvenimų, kurie darė ir daro didelės įtakos į teisės tvėrimą. Nes joje pirmiausia ir naturinga pasireiškia apskritai žmonių susivienijimas, kartu fiziologiniai ir etiniai (doriniai, tarnaujant žmonijos pašaukimui) pamatuotas ir išsauktas; joje taip pat pirmiausia pasireiškia *viršijimas* ir *nusilenkimas*, kurie pažymimi valstybėje kaipo priešingybė tarp valdžios ir valdinių (plg. žemiau § 8 II 1 a), joje, toliau, taip pat pirmiausia pasireiškia autoritetas, kuris priklauso viešpataujančio žmonių sugyvenimo įstatymų leidimo ir šalies valdymo įstaigoms. Šeimos galvos (patriarcho) autoritete glūdi įstatymų leidimo ir vykdomosios valdžios (valdymo ir teismų) pradžia, ir kol aukščiau šeimos neatsistoja joks sugyvenimas, į ją pačią reikia žiūrėti, kaipo į „valstybę" (patriarchalinė valstybė ir šiek tiek skirtinga herojų valstybė).

Už reikalingumą pripažinti šį valstybės ir valstybių kilimo būdą kalba visos seniausios mums žinomų tautų tradicijos.

Hebrajų tautos padavimai pakartotinai mums parodo valstybės sugyvenimo kilimą iš šeimų sąjungų. Hellenų (graikų) padavimai kalba ne tiktai apie ekzistenciją — mažiau ar daugiau pasakingai sutvarkytų — giminystės ryšiais susijungusių valstybių, pirmiausia apie atridus (su šeimų valstybėms savitais kraujo kerštu, svetingumo ir t. t. teisės institutais), bet taip pat ir apie išsiplėtojimą šeimų sąjungų į apskritis, apskričių susivienijimą į karalijas.

Kai dei romėnų, tai pati Justinijano teisė ir joje užsilikusios romėnų teisės besiplėtojimo liekanos ryškiausia liūdija apie ypatingą patriarchalinės valdžios ir šeimų sąjungų reikšmę privatiniam ir viešam teisės gyvenimui. Iki mūsų laikų viešpataujančio žmonių sugyvenimo šeimų valstybinė organizacija užsiliko dar pas *slavus* (mažiausia pas pietų slavus), peržengiant net gi sieną, iki kurios šeimų sąjunga gali vykdyti savo valstybiniai teisinius uždavinius (kaipo valstybės sąnarys).

Taip pat ir *germanų* valstybės idėja, kaip padavimuose (mituose), taip ir istorijoj nurodo į šeimos reikšmę — visur, kur tik germanų buvo kūriamos valstybės (Skandinavuose, Vokiečiuose, Frankų valstybėse, Reino ir Maaso kairioje pusėje, „Langobardijoj" ir t.t.).

Jau seniausias tautų išsišakojimas pasakingai nustatomas iš besiveisimo, patriarchaliniai - herojinio susivienijimo bei šeimų pasidalinimo, bet dar įdomesnė yra „šeimos" reikšmė, kalbos ir teisės istorija įrodomoji, istorijos laikais pas germanus. Tada žmonių buvo manyta, kad teisės taika statoma ant šeimos santykių, todel į nesantaiką tarp šeimos narių buvo žiūrima kaip į neabejotiną pasaulio galo pažymį. Šeimoje nesantaika buvo neleistinas dalykas, joje galimi vien tik teisėti elgesiai. Savaimi su-

prantama, kad teisės taika prasiplatina ir už šeimų sąjungų ribų (pas germanus iš pradžių išsiperkant nuo iššauktos kovos, taip vadinama kompozicijų sistema) ir jau istoriniais Tacito laikais, esant daugeliui germanų genčių jau nebeklajokliais, valstybės daugiau nebetvarkomos kaipo giminių valstybės, bet prasiplatina į ištisas sritis ir toliau į tautų valstybes. Bet ir klajoklių periodui pasibaigus, pastebima šeimos elemento ir šeimos galvos autoriteto reikšmė, ypač tatai matyti iš šeimynos galvų įkurtų ir jų vardu pavadintų vietų pažymėjimų. Patsai faktas apsigyvenimo toje pačioje vietoje (pav., tam pačiam slėny) liūdija apie vienodus kaimynų reikalus, kurie įkūrė ten pirmą bendruomenių valstybę markos bendruomenę (marca), būtent, glminystės arba bendrų interesų dėliai susijungusių šeimų susivienijimą, kuris aplink atskirų dalyvių turto (villae, mansus, mansiones, hobae, kiemas) turi nedalytą lauką (bendrą žemės nuosavybę, mišką, ganyklas) ir kuris yra pasistatęs sau uždaviniu sukurti bendrą administraciją ir savo markos apsaugojimą. Šitokioms bendruomenių valstybėms kyla reikalas sutarčių keliu vienytis su kaimyninėmis bendruomenėmis; tuo būdu atsiranda sritys (pagus, apygarda) kaipo srities valstybė (taip pat šimtinių valstybė, pagus) su ypatingomis valstybės įstaigomis (pav., srities teismai), nes tokia naujai susitvėrusi valstybė akivaizdoje markos, pavienių šeimų ir kiemų savininkų turi savų skirtingų interesų ir juos stengiasi pravesti.

Jau srities valstybė susitveria ir susijungia įvairiais būdais, tačiau visumet būtinai turi savo žinioj žemesnių jai priklausančių organizacijų: bendruomenės, šeimos, kiemai, kartais šimtinės (Centenen, Centen) ir ypač suorganizuoti kaimai. Kylanti kultūra ir — galimas daiktas dar labiau — karo reikalas verčia toliau dėtis prie kitų, vienytis: daugelis, galimas daiktas, vis giminingų sričių susijungia politiniai ir sutarčių keliu viena su kita ir tuo būdu, pavyzdžiui, pas Vokiečius jau 2 šimtmety Kr. G. sistemingai susikurė tautinės valstybės (Völkerschaftsstaat, civitas). Jei daugelis tautinių valstybių, verčiamos karo pavojaus ar kurių kitų reikalų pasiduoda viena kitai, tai susidaro platus valstybės vienetas, kuris vokiečių teisės istorijoj turi pavadinimą Volksstaat-tautinė valstybė. Jos viršūnėje stovi tautos karalius arba hercogas (iš čia tautinė karalija, tautinė hercogija). Ir pagaliau, aukščiausio laipsnio valstybė bus taip vadinama visos nacijos karalija (Königtum der Nation), karališka valstybė (Reichskönigtum) ir kaizerinė valstybė (Kaiserreich), kaip kad buvo Karolio Didžiojo valstybė. Nuo šio laiko istoringai seka Vokietijoj eilė tarpinių sutvarkymų, viduramžio vokiečių kaizerinė valstybė, lenų valstybė ir atskirų valstybės narių teritorinių valdžių išsivystymas, kol pagaliau vėl prieita prie koncentrinio judėjimo, kuris sukūrė Vokiečių $187^{0}/_{71}$ m. valstybę. Vokiečių šalių vienybė po pasaulinio karo, nežiūrint visų išorės ir išvidinių pavojų, išlaikė smarkiausį, kuris tik galima įsivaizduoti, vargo mėginimą ir su-

irutę, ir iš nelaimės iškilusi (federalistinių sferų smarkiai kritikojamoji) konstitucija yra dar daugiau centralistinė, nekaip kad mes ją turėjome anksčiau. Nors ir po įvairiais vardais ir naujose ribose, mes bet gi didele dalimi galime dar ir dabar pažinti senas tautines valstybes (regna, ducatus) priešrevoliucinės Vokietijos jungtinės valstybės nariuose (Bundesgliedern), dabar „šalimis" pavadintuose, senas genčių valstybes (civitates) dabartinėse provincijose, senas sritis — dabartinėse Vokietijos valstybės apskrityse ir apygardose (Kreisen und Bezirken).

Teisės besiplėtojimui turi reikšmės tas reiškinys, kad *kiekvienas* savo plotu ir uždavinių ribomis vienas nuo kito taip skirtingų žmonių sugyvenimų (namas, bendrovė, sritis, gentis nacija, valstybė) yra pašauktas teisės tvėrimo darban, tačiau ne kiekvienas išpildo tą pašaukimą visomis kryptimis. Skiriant „valstybei" — kuriuo vardu mes vadiname teisiniai nepriklausomą taigi aukščiausį žmonių sugyvenimą — kaipo viešpataujančiam sugyvenimui teisės kūrimo uždavinį, neprivalo būti užmiršta vienoj pusėj, kad šis uždavinys nera vienintelis valstybės uždavinys ir kitoj pusėj, kad padidėjusi valstybė gali pavesti anksčiau ekzistavusiems atskiriems vienetams tolesnį juose kilusios teisės kūrimą, kuriuo būdu bus duota vietos ypatingai teisės kilimo formai („autonomijai" modernine šio žodžio prasme ir „observavimui" technine žodžio prasme). Teisės darymas čia, nežiūrint politinės vienybės, lieka padalintas. (Pavyzdžiui, autonomingų provincijų ir bendruomenių, autonomingų šeimų įstatymų leidimo teisė, žiūr. žemiau § 12),

Kol valstybė supuola su šeima, taigi kol ji yra mažutė sąjunga, bendrojo sugyvenimo, „valstybės" ūkio, teisės tvėrimo ir globojimo darbuotė esti vieninga. Uždavinių diferenciacija tik tuomet įmanoma ir iš tikrųjų yra, kai aukščiau šeimos atsistoja vyresnis sugyvenimas, iš pradžių bendruomenė (pas vokiečius, pavyzdžiui „marca"); tuomet paskutinis, išleisdamas normas ir valdydamas kraštą, privalo atstovauti savus, kaipo aukščiausio sugyvenimo, reikalus, atskiri namai privalo savo interesų siekti ir ginti tiktai tuose rėmuose, kurie yra aukščiausio sugyvenimo tam nustatyti. Taigi čia skiriama atskiro žmogaus reikalai, šeimos reikalai ir bendruomenės (valstybės) reikalai.

Juo labiau viešpataujantis sugyvenimas, valstybė, plečiasi — teritoriniu plotu ir uždaviniais — ši priešingybė, žinoma, vis auga. Germanų tautinėse karalijose uždaviniai buvo suskirstyti šiaip: teisės darymas ir globojimas buvo pavestas kaip valstybei, taip ir sritims ir bendruomenėms (ir šeimai); karaliai tvarkė legisliatyviai ir administratyviai baudžiamus teismus ir draudžiamus miškus, o taip pat visą kariuomenę, jie, toliau, skirdavo sričių teismuosna savo valdininkus, mažiausia, teismų darbams prižiūrėti, priešingai, veik visa ūkio politika ir policija, kaip ir žemes-

nieji teismai ir materialinės civilinės teisės tvėrimas ir globojimas perleisti tvarkyti žemesniems organizmams, sritims, sričių teismams, bendruomenėms, markoms, šeimoms. Kad ir daugiau reikalų žiūrėjo žemesnės sąjungos frankų karalijose, klaidinga tačiau būtų manyti, kad šios žemesniosios sąjungos (sritys ir bendruomenės) buvo vieninteliais ryšio nariais tarp atskiro valstybės piliečio ir pačios valstybės, kas turėjo vietoš griežtai lenų teisės pamatais suorganizuotuose sugyvenimuose, kur valdiniai priklausė tiktai savo tiesioginiam ponui ir tiktai jau pastarajam tarpininkaujant ir per jį — aukščiausiai sąjungai (aukštesniam ir aukščiausiam lenų valdovui). Frankų valstybė greičiau buvo sutvarkyta bendros pavaldinybės pamatais, einant kuriais turėta tiesioginis apsaugos ir ištikimybės santykis taip atskirų valdinių, neatsižvelgiant į tai, kuriai bendruomenei, kuriai sričiai, kuriai hercogijai jie priklausė, ir valdovo (karaliaus), buvo tiesioginis toks pavaldenybės santykis, kad valdiniai privalėdavo atlikti kareiviavimo prievoles, daiktines prievoles ir priimti pravažiuojančius karaliaus pasiuntinius ir grafus, už ką karalius iš savo pusės tiesioginiai laiduodavo jiems karo apsaugą nuo išorės priešų ir teisės ir policijos globą viduje.

Jei tautinės valstybės (karalijos, hercogijos) susijungia į aukštesnę sąjungą, į imperiją (natio, imperium). tai šis susiungimas gali siekti pilno žemesnių sąjungų savistovybės panaikinimo (vieningos valstybės sukūrimo naudai, pavyzdžiui, Francūzioj) arba įgauti silpną ir todel mažai pastovią lenų sąjungos formą arba priimti kurią „jungtinių" vastybių formą. Taip pat ir paskutiniais atvejais atskirų piliečlų priklausomybė aukščiausiai sąjungai gali būti teisioginė, kaip kad, pavyzdžiui, tatai charakteringai pasireiškia sąjunginėj valstybėj (Bundesstaat), arba likti netiesiogine.

Visur, istorinių santykių iššaukiamas valstybės uždavinių suskirstymas tarp aukščiausio sugyvenimo ir žemesnių yra, savaime suprantoma, labai įvairus. Palygink senos 1871 metų bal. 16 d. Vokiečių valstybės konstitucijos § 4, greta su tuo palygink Vokiečių valstybės 1919 m. rugpiūčio 11 d. konstitucijos 1 d. 1 skyr., ypač str. 6—12. Čia pažymėtinos pastangos dar daugiau susiaurinti „šalių" teisės ir sudaryti „vieningą Vokiečių valstybę": netik karo, finansų, susisiekimo, bet ir teisingumo ir švietimo srityse.

Dar vis tęsiasi tolesnė plėtotė, kuri einant Prūsų daugumos partijų (Socialdemokratai, Demokratai, Centras) 1919 metų gruodžio men. pasiūlymu stengiasi palenkti atskiras šalis atsisakyti nuo savų konstitucijų ir valdžių, kad susiliejus į bendrą vieningą valstybę. Šis pasiūlymas tačiau iššaukė smarkų priešingą judėijmą, būtent, Bavaruose, o taip pat Prūsų šalies dalyse ir kitur, ir netik susilpnino federalistinį judėjimą bet, priešingai, jį dar sustiprino. Panašios priešingybės tarp centralizacijos ir

federalizacijos pasireiškia taip pat ir naujos Vokiečių-Austrų konstitucijos istorijoj.

Bet kad ir kažin kaip įvairūs būtų žmonių sugyvenimų — aukščiausių, kaip ir susijungusių valstybių ar jų ribose gyvuojančių viešų bendravimų-kompetencijos ir uždaviniai, vienas šių uždavinių, kurį (Vokietijoj mažiausia nuo XIII šimtmečio, nors ir ne visomis teisės sutvarkymo kryptimis) valstybė, t. y. aukščiausias *viešpataujantis* sugyvenimas pasiima sau ir privalo tvarkyti, visur yra teisės tvėrimas ir globojimas.

Iš kitos vėl pusės valstybė, einant dabartiniu valstybiniai-teisiniu supratimu, yra pažymima kaipo viena esminė sąlyga, reikalinga žmonių išorės santykių teisės sutvarkymo ekzistencijai sudaryti ir jai pravesti gyvenime. Daugiau apie tai žiūr. sekančius 8 ir 11 §.

III. Del tam tikram kultūros laipsny turimų žmonių reikalų. Ši sąlyga taikoma kiekvienam teisės sutvarkymui dvejopu atžvilgiu. Pirmiausia kaip loginis būtinumas: žmonių išorės tarpusavių santykių taikos sutvarkymas yra galimas tiktai tuomet, jei žmonių turima išorės santykių ir jei del jų teisės pajautimo dėka (žiūr. aukšč, § 2) yra atjančiamas, kaipo interesas, reikalingumas tuos santykius tvarkyti. Čia tad ir kyla kaipo teisės sąlyga momentai, kuriuos mes aukščiau esam pažymėję teisės šaknimis. Prie to tačiau dar tenka pridurti, jog reikalų rūšis, jų intensivumas, interesams atatinkančių palinkimų galiojimo, o taip pat reikalų patėnkinimo būdas priklauso nuo kultūros aukščio tų žmonių, karie sudaro teisę tveriantį arba teisę globojantį sugyvenimą. Nuo to bet gi priklauso taip pat kaip reikalingų įsakymų ir draudimų kryptis, taip ir intensivumas jų peržengimo atvėjais gręsiamų teisės baudų, bausmių ir t. t. Daugiausia naturinį ūkį vedanti kalnų tauta reikalinga kitų įstatymų, nekaip kad rafinuotų pinigų ir kredito ūkiu gyvenanti prekybos tauta; pusiau civilizuoti klajokliai sudarymui tarpe jų taikos sutvarkymo reikalingi kitų normų, nekaip kad aukštai civilizuota kultūros tauta.

§ 8.

Valstybės ir jų teisės sutvarkymai.

I, Kiekvienas teisės sutvarkymas praktiniai pritaikomas tik ačiu viešpataujančiam žmonių sugyvenimui; į kiekvieną objektyvę teisę ir į kiekvieną teisės globojimą tenka žiūrėti kaip į valstybės įmonę. Šiais žodžiais tačiau dar nebus pasakyta: valstybė yra vienintelis teisės šaltinis (del teisės šaltinių žiūr. § 9 ir sek.), nes valstybė gali pavesti išorės žmonių tarpusavių santykių taisykles

daryti kitiems faktoriams, taip, pav., pačių išsivyščiusių gyvenimo santykių „faktų" galiai; toliau, valstybei priklausančioms sąjungoms, apmirusiems, veliau išaugusiems sugyvenimams, galingiems valstybės ribose esantiems bendravimams, kurie prie valstybės prisiungia.

Šios ne valstybės sudarytos tarpusaviems žmonių išorės santykiams tvarkyti taisyklės, kad ir valstybė apie jas visai nesirūpintų, vis delto gali turėti privalomos galios tiems asmenims, kurių gyvenimo ribose taisyklės kilo, galios, kuri bus kilusi iš dalyvių sąžinės, dorinių arba tikybinių pažiūrų, pažadėjimų arba luominio pajautimo arba šiaip iš naudingumo įvertinimo, taigi galios, kuri ankščiau pažymetais atsitikimais gali būti idealingiausia, tačiau kalbamos rūšies taisyklės vis delto nėra *teisės* normos, nes joms trūksta jegos to autoriteto, kuris, einant teisės sąvoka (žiūr. aukšč. § 5) ir kaipo teisės priešingybė dorai, tikybai ir t. t. (žiūr. aukšč. § 6) yra esminis teisei, butent *viešpataujančio sugyvenimo, valstybės autoriteto.* Teisė yra tik tai, ką sugyvenimas, kuriame ji kaipo tokia privalo gauti galios, *pripažįsta esant teise.* Tatai taip visuotinai galioja, jog mes net tai, ką kitas bendravimas laiko teise nevisumet, pripažįstame teise, net ir del to kito sugyvenimo dalyvių.

Šis pripažinimas iš valstybės pusės, kurios dėka įsakymas virsta teisės įsakymu, gali būti aiškiu pareiškimu arba tyliu sutikimu, tiesioginiai ar netiesioginiai išreiškiamas. Taip, valstybė leidžia tam tikromis sąlygomis veikti kaipo teisei bažnytiniai — teisiniams ir korporaciniams įsakymams papročiams ir statutams ir svetimai teisei; jinai teikia toms normoms (galimas daiktas jau prieš tai buvusioms doriniai arba tikybiniai privalomomis) ačiu *savo* valdžios galiai *teisės* normu ypatybę jau tuo, kad ji paveda savo teismams, savo teisės globojimo organams, imti pamatan šiuos įsakymus kaipo teisės normas, arba tuo, kad jinai savo apsaugoj daro kitų valstybių teismų išreikštų normų pritaikinimą privalomu. Tuo būdu papročių *teisės*, bažnytinės *teisės*, autonominės *teisės* ekzistavimas neprieštarauja visam teisės globojimui ir valstybiniam teisės charakteriui apskritai. Tatai galima taikinti ir tarptautinei teisei; jinai reikalinga visų valstybių (ar bent dalyvaujančių valstybių) pripažinimo teise—netik atskiru ginčijamo klausimo atveju, bet taip pat ir abstraktiniai (kaipo norma bendriems valstybių interesams saugoti ir atskiriems valstybių reikalams apriboti) ir gyvuoja tiktai tarp valstybių ir valstybėms. Be to, galima manyti, kad valstybė savo ekzistavimui ir pamatinių teisių naudai negali atsisakyti ir privalo aiškiu pareiškimu arba tyliu sutikimu pripažinti atskirus ne jos pačios išleistus draudimus ir įsakymus, kad jie net kartais būtų taikomi prieš ją pačią.

II. **Kuriems** įsakymams arba draudimams (ar tai pačios

valstybės ileistiems, ar tai kitų bendravimu ar kitų valdžių sudarytiems) viešpataujantis sugyvenimas (valstybė) nori suteikti savo autoritetą, o per tai ir teisės normų charakterį bei galią priklauso nuo jo politinio nusistatymo (žiūr aukščiau, politika § 3, III); tatai priklauso nuo to, kuriuos reikalus jisai nori pakelti į teisiniai apsaugotus reikalus, į teisės dalykus ir kurias priemones jis randa taikintinomis jiems apsaugoti.

Savo reikalų (kaipo teisės dalykų) ir interesų apsaugojimui pritaikomų priemonių pasirinkimo laisvėje pasireiškia suverenitetas, toji valstybės ypatybė, kurios dėka ji ir veikia, nors būdama nevisagalė, bet teisiniai nepriklausoma, nėsant aukščiau jos, teisiniai imant, stovinčios valdžios. Kad teisinė nepriklausomybė nereiškia valstybės visagalimumo, rodo faktina valstybės darbuotės priklausomybė tiems faktoriams, su kuriais valstybė privalo skaitytis, nes jos taisyklių vyksmas yra jų neišvengiamoj įtakoj. Tuo būdu, pav., ir teisę tveriančioji valstybė (tai yra viešpataujantis sugyvenimas savo teisės normų tveriamoj darbuotėj) faktinai priklauso nuo stovinčių aukščiau jos galios faktorių. Šalia šios pažiūros į teisės sudarymo ir valstybinio įstatymų leidimo santykius, pažiūros, kurios laikosi visų laikų praktikai ir valstybės vyrai, kurią be to galime pažymėti kaip *oportunistinę*, yra dar *du* šio santykio aiškinimu. Vienas jų priklauso naturinės teisės mokyklai ir (jos ribose esančiai) moralinei mokyklai, kuri mano, jog teisės normos yra amžini įstatymai, kurių turi siekti ir niekad jiems neprieštarauti valstybinis įstatymų leidimas su jo pozityve teise, kaip kad, pav., žmogaus veikimas privalo siekti platoninių idėjų bet ne prieštarauti joms (žiūr. aukšč. § 3, II). Antras aiškinimas išeina iš romantinės arba (siaura prasme) istorinės mokyklos, kurios nuomone teisė nėra „daroma“, kaip kad mano praktikai, ir ne „nesikeičia“, kaip kad mano naturinės teisės mokykla, bet „auga“, kitaip tariant, išsivysto ir pasikeičia, atsižiūrint į reikalą, savo jėgomis be didelės įstatymų leidymo pagelbos. Čia tad, savaime suprantama, didelės reikšmės turi papročių ir mokslo galios įtaka.

Sulig istorinės mokyklos nustatymų, o taip pat sulig praktinės pažiūros valstybiniam teisės sudarymui reikšmingi *trys faktoriai*:

1. *Valstybės tikslas ir valstybiniai tikslai*; šiuo atžvilgiu atskirose valstybėse yra įmanomi, istoriniai ekzistuoja ir yra reikalingi (žiūr. žemiau 3) nepaprasti skirtumai, taip jog abstrakcijos keliu negalima atsiekti visuotinai galiojantis valstybės uždavinių nustatymas su konkretiniu teisės turiniu. Valstybių istorija ir sulyginamoji apžvalga, kurios išdavos bus valstybės sąvokos konsekvencija paremtos, rodo, kad kiekviename valstybės sugyvenime, neatsižvelgiant į tai, ar jis bus sutvarkytas pačiu primityviu ar pačiu ankščiausiu būdu, neatsižvelgiant, toliau, į milžiniškus įvairių

laikų skirtumus, žmonių interesai teisės normų pagalba esti paverčiami teisės reikalais, teisės dalykais trejopu būdu, kitaip tariant, teisės dalykai sudaromi apribojant sauvalę teisės pagalba *trimis* kryptimis.

a) Visumet ir visur reikia turėti teisės normos, kad sudarius organizaciją, ačiu kuriai bus galimas valstybės valios ir valdžios kaip viduje, taip ir prieš užsienius išreiškimas (ar tai būtų daroma papročio teisės keliu pripažįstant tam tikrą valdovą arba tam tikrą viešpataujantį vyrų susirinkimąir t.p.) Kadangi valstybė yra teisiniai organizuota tauta, tad visur privalo būti valstybės konstitucija, konstitucijos *teisę*.

b) Taip pat būtinas teisės lobis yra valstybės gynamoji jėga; ji yra reikalinga, kad apsaugoti valstybės charakteringą savybę, būtent jos teisinę nepriklausomybę, galimu būdu taikant išorės jėgą apsaugoti visą kitą teisės lobį ir elementus. Niekad nebuvo ir nėra valstybės be kariuomenės, bė *karo* (militarinės) *teisės*, be tam tikro skaičiaus normų, sudarančių teisių ir prievolių sistemos pagalba karines įstaigas, kad ir, pav., tatai būtų tik vadovo vyriausioji valdžia su teise skelbti karą vienoj pusėj ir visų galinčių ginklą nešioti vyrų krašto gynimo prievolė kitoj pusėj.

c) Pagaliau taip pat yra reikalingos ir visur esti tos normos, kurių teisėtai reguliuojamas bet kuriose ribose esąs santykis tarp žmonių ir daiktų.

Tuo budu yra tveriama *nuosavybės teisė* (ar tai bus atskiro asmens nuosavybė, ar tai kolektyvė ar bendrovių nuosavybė), o tuo pačiu dedami pamatai visai turto teisei.

2. Kitas, turįs didelės esminės įtakos į valstybės teisės darymą, faktorius yra dora, būtent, tam tikro skaičiaus reikšmingų tautai ar bent taisės sudarymą reguliuojantiems asmenims *doros idėjų* jėga; istoriniai žiūrint svarbiausios tų idėjų yra šios:

a) Šeimynos idėja, pirmiausia visur reikalingi bet kuris lyčių santykių sutvarkymas ir vaikų auklėjimo prievolė. Šios, minėto etinio pamato pagrįstos, sutuoktuvių, tėvų ir vaikų teisės normos, kiek primityvės jos bebūtų, sudaro kitą civilinės teisės pamatą (del pirmo pamato žiūr. aukščiau 1 c, nuosavybė).

b) *Kolektyvio keršto* ir *atgailos* idėjos abidvi kaipo dorinės sąvokos, kaipo reakcija prieš tvarkos trukdymą, prieš disharmoniją; dorinės, kiek mes turime reikalo ne su atskirų asmenų separatiniais tikslais (privatus kerštas), bes su giminės išlaikymo ir visos žmonijos tobulinimo arba pagerinimo vedamąja idėja. Sugyvenimo kerštas ir atgaila — šia jų dorine prasme — istoriniu atžvilgiu yra baudžiamos teisės išeinamasis punktas ir lieka reikšmingi, kaipo motyvai, šalia arba vietoje teisingumo idėjos (žiūr. § 2; 7, I).

c) Įvairios kitos dorinės idėjos arba ačiu dorinėms idėjoms susidariusios visuomenės įstaigos, kurios siekia liktį teisės dalykais, siekia gauti jiems reikalingos apsaugos ir tvarkos, būtent, įvairaus turinio idėjos įvairių tautų, taip, pav., indogermanų

svetingumo idėja, idėja tiesos įrodymo atsišaukiant į dievybę, priesaika ir pn.

3. Pagaliau į valstybės teisės sudarymą turi didelės esminės įtakos valstybės elementų (kraštas ir žmonės) ypatybės: normos nukrypsta atatinkamai klimatui, geografinei padėčiai (kalnai, jūros krantas ir t. t.), tautos būdui, vyriaujantiems šalies užsiėmimams, istoriniai tautos praeičiai, gyvuojančių tautoje papročių ir doros jėgai ir t. t. Nuo to priklauso, bent dalimi visuomenės ūkio nustatymai ir „bendrovių" reikalavimai, kurie savo rėžtu daro įtakos į teisės kurimą.—

III. Kad ir einant įvairiais veikiančiais faktoriais taip pat labai įvairiai susiformuoja teisės kurimas, tačiau visur jos veikimo būdas, priemonė ir artimiausis tikslas yra tie patys: visur teisės normų apribojama sauvalė, begalinė žmonių sauvalingos darbuotės sritis suskirstoma į teisės apribotas ribas, kuriose žmogus (arba sugyvenimas) viešpatauja kaipo teisės subjektas, laisvai (tai yra apribota, tačiau tose ribose saugojama sauvalė) atstovauja teisės rybomis apsaugotus reikalus ir tuo būdu iš sudarytų teisės dalykų, iš gyvenimo santykių, pakeltų į teisės santykius traukia sau smagumo ir naudos. — Įsakymų ir draudimų pagalba sudaromos teisės ribos ir sienos privalo atatikti teisės sutvarkymo statomiems tikslams; privalo būti proporcingumas tarp tikslo ir priemonės ir taip pat tame privalo pasireikšti taikos sutvarkymo atatinkamumas protui; iš to taipgi seka, kad abstraktinė visų šalių ir laikų visų atskirų teisės normų lygi forma yra negalimu, ir kad jos siekimas yra netgi priešingas idealui, — nes tatai priešta rauja protingam žmonių veikimui, — rinktis priemones tikslu siekti nepaisant sąlygų.

Teisės sienos bus idealiniai nustatytos, jei jos taip išvestos, jog teikia visiems galimai platesnę laisvę ir tuo pačiu metu galimai stipresnį tvarkos ir žmonijos paskyrimo atsiekimo laidavimą. Tatai bus idealas, kuris galima siekti tiktai besinaudojant reliatyviai tinkamomis, atskiriems tikslams priporcingai pritaikintomis priemonėmis; tačiau šis idealas vargu bau pasiekiamas.

Atatinkamas šiems reikalavimams teisės darymo valstybėje siekimas aptikrins patenkinimo stovį, kuriame pasireiškia tautos teisingumo jausmo ir atskirų tautos narių teisingumo jausmo —vienoj pusėj ir objektyvės teisės tendencijos ir veikimo—kitoj pusėj harmonija. —

IV. Pažymėję dominiuojančią valstybės vietą teisės sudaryme, mes tuo dar nėsame pasakę, jog vienos valstybės teritorijoj (vieno ir to paties teisės instituto atžvilgiu) gali būti privalomas tiktai *vienas* teisės sutvarkymas, arba, jog kiekvienas teisės sutvarkymas arba taip pat kiekviena atskira teises norma privalo galioti ištisai visame valstybės plote, arba, pagaliau, jog teisės norma gali galioti tiktai *vienos* valstybės ribose.

Atžagariai yra visai galimas daiktas:

1) jog viename kuriame valstybės plote (teisės instituto atžvilgiu) galioja daugelis teisės sutvarkymų, pavyzdžiui, sutuoktuvinio turto teisės atžvilgiu įvairiose valstybės ploto dalyse galioja įvairios normos;

2) jog viena kuri norma yra privaloma daugeliui valstybinių plotų.

Jei daugelis valstybių turi vienodą teisę (bendrą teisę), tai jos globojimas gali būti pagrįstas kiekvienoj atskiroj valstybėj tiktai tos valstybės autoritetu, tačiau tos teisės normas nustatęs šaltinis gali būti arba kaip tik šios atskiros valstybės šaltinis, arba bendras visų atatinkamos normos bendram vartojime dalyvaujančių valstybių šaltinis; ši pastaruoju atveju susidariusi daugelio valstybių vienoda teisė vadinama *„formaliniai bendroji“* teise.

(Taip, pavyzdžiui, viduramžių laikais Vokietijoj šalia vienodos visuose Vokiečiuose veikusios vokiečių papročių teisės buvo receptuota romėnų karaliaus Justinijano laikais kodifikuotoji romėnų teisė, būtent, bendroji teisė, kilusi įvairioms vokiečių teritorijoms iš vieno to paties šaltinio.)

Iš skirtingų atskirų valstybių šaltinių tik atskiroms valstybėms kylančioji teisė vadinama „atskira teisė“ (specialė teisė), arba tos atskiros valstybės „partikuliarė teisė“ (priešinga bendrai teisei); vienodos partikuliarės teisės tarp kito ko vadinamos taip pat „bendromis“ teisėmis. Partikuliarės teisės turi labai apribotą galiojimo plotą, pavyzdžiui, atskiro miesto teisė, lokalinė teisė ir kt.; kai-kada mažo ploto partikuliarė teisė gali tačiau galioti daugelio valstybių teritorijose, pavyzdžiui, tuomet, kai iš pradžių vieningas galiojimo plotas bus politiniai padalintas tarp daugelio valstybių.

Esant tokio teisės suskaldymo galimybei ir geografiniai kryžinai susiduriant teisės sudarymams, gali sukelti keblumų klausimas, kuri įvairių galimais atvejais turimų teisių tikrai privalo būti taikoma konkrečiais atsitikimais. Šis klausimas nebus sunku išrišti, jei vienas dviejų sukeliančių abejonių teisės sutvarkymų galioja tiktai „subsidiariai“, tai yra tik tuomet ir tiek galioja, kiek kitas jų tuo reikalu neturi jokių nustatymų ir palieka tuo atveju nieku neužpildytą spragą. Tuo būdu aukščiau minėta romėnų teisė Vokietijoj (išskiriant tas vietas, iš kurių ji apskritai ir visai išbraukta, kaip, pavyzdžiui, prūsų šalies teisės,, francūzų teisės ir saksų karalijos civilinės teisės įstatymų knygos galiojimo teritorijoj) galiojo tiktai subsidiariai, pagalbiniai, taigi antra eile po Bavarijos, Württembergo šalių teisės ir t.t. Kitaip dalykas stovi su šių dienų „reicho“ teise (bendros Vokiečių valstybės teisė): ji yra absoliutinė bendroji teisė ir pašalina prieštaraujančią jai šalių teisę. Nepriklausomai nuo šio atvejo ir nuo minėto vienos įeinančių į koliziją teisių subsidiaringumo atsitikimo, dviejų abso-

liutiniai galiojančių teisių susidurimo atveju klausimą del konkretaus įeinančios į koliziją teisės pritaikymo privalo rišti kitos normos.

Skiriama trys besikolidijuojančių teisės normų *susidūrimo* rūšys:

1. Vietų arba geografinė kolizija, pavyzdžiui, vokiečių ir rusų teisių susidurimas susituokiant rusų valdiniams Vokietijoje, arba, pavyzdžiui, vokiečiui iš Hamburgo sudarant raštu pirkimo sutartį su amerikiečiu iš New-York'o del prekių pristatymo į Havrą, o pinigų išmokėjimo Londone. Kuri teisė ir kurios teisės veikia šiais atsitikimais? Visuma tų taisyklių, einant kuriomis turi būti atsakyta į šį klausimą, vadinama „tarptautine civilinė teisė", jei tatai liečia daugelio valstybių civilinę teisę, arba „statutų kolizijos mokslas", jei *vienos* valstybės ribose konkuruoja daugelis teisių. Šios taisyklės dabar (priešingai ankstybo viduramžio personalingumo sistemai) sudaro sistemą, kuri yra paremta teritorinės suverenumo teisės tąja savybe, kad kiekviena valstybė leidžia per jos autorizuotą teisės globojimą pritaikinti tik savo teisę, o taip pat leidžia savo teisėjams teritorinių teisių ypatingai leistais atsitikimais taikinti ir svetimą teisę.

Tarptautinės sutartys del tarptautinės civilinės teisės žiūr., pav., Reichsgesetzblatt, 1904 pusl. 221—249. (Trys Haagos konvencijos, sudarytos 1902 m. birželio 12 d.).

2. Kita įvairių valstybių arba taip pat tos pačios valstybės teisės normų kolizijos rušis yra laiko (temporalinė) kolizija, pav, kylant klausimui del BGB atgalios reikšmės turėjimo ar neturėjimo iš atžvilgio sutuoktuvių sudarytų prieš 1900 m. sausio 1 d.

3. Ir pagaliau trečioji statutų kolizija bus rūšies kolizija,būtent, a) materialiai atskirōs specialės ir bendros teisės kolizija (pav., prekybos teisė ir civilinė teisė; šiais atvejais klausimą išriša įvedamųjų įstatymų taisyklės) ir b) formaliai partikuliarės ir bendros teisės kolizija (pav., prūsų ir vokiečių teisės).

§ 9.

Apie teisės šaltinius.

Žodis „teisės šaltinis" turi daug reikšmių. Pavyzdžiui, valstybę galima laikyti visos teisės šaltiniu (pereito paragrafo išaiškinta prasme); galima laikyti teisės šaltiniu pažymėjimus, dokumentus, liūdymus (— taip ir teisės liekanas —), kurie mums tarpininkauja teisės sutvarkymui pažinti, pav., rankraščiai (teisės pažinimo šaltiniai); galima, toliau, laikyti teisės šaltiniais tam tikri faktai, kuriais remiasi sobjektyvės teisės įgijimas, kaip pavyzdžiui paveldėjimo teisė remiasi gimimu ir mirtimi. Kitu vel atžvilgiu

teisės šaltiniu gali būti: užjautimas bendriems reikalams, tautos teisinė sąmonė, žodžiu visa tai, ką mes suprantame esant teisės šaknimis (žiūr. aukščiau § 2).

Technikine žodžio prasme *„teisės šaltinis"* yra iššaukianti teisės dėsnį, kaipo tokį, priežastis, pamatas, būtent, nustatytos taisyklės causa efficiens.

Išeinamas punktas teisės dėsniams (įsakymams) susidaryti glūdi žmonių gyvenimo reikaluose (žiūr. aukšč. § 2), teisės reikalingume; šis paskutinis yra visos teisės pirmykštis šaltinis. Tačiau žmonių reikalų iššaukiamos taisyklės privalo būti išreikštos; teisės reikalą nepatenkins tik nujaučiama, tik atjaučiama, arba tik galvojama, kad ir visuotinai galvojama teisė: valios sferos apribavimas reikalingas išreikštos teisės, nustatytos (pozityvės) teisės. Teisės dėsnių kaipo žmonių veikimo taisyklių nustatymo išreiškimas visumet yra išreiškimas žmonių valios, ir būtent visumet žmonių sugyvenimo valios.

Šis sugyvenimas yra arba

1. **Valstybė**, viešpataujantis sugyvenimas suteikiąs kiekvienam teisės taisyklės galiojimui reikalingą autoritetą, kuris bet gi nustato tik tas teisės taisykles, kurias mes vadiname *įstatymais*; arba

2. kuris **kitas bendravimas**. Šis antras paskiausia minėtas sugyvenimas, kuris nėra valstybė, išreiškia išorės santykiams tvarkyti reikalingas teisės taisykles:

a) arba nustatymais, kurie lygiai taip pat tiesioginiai ir sąmoningai siekia išreikšti taisykles, kaip kad ir valstybės nustatymai, kuriuos mes vadiname įstatymais; tuo būdu kyla taip vadinamos *autonominės* teisės įsakymai, autonominių korporacijų statutai ir pn. (žiūr. žemiau § 12); arba

b) (neviešpataujantis) sugyvenimas — atatinkamai jame pasireiškiančiam teisės reikalui — tveria taisykles veiksmais, kurie apsireiškia nesąmoningai ir netiesiog siekdami nustatyti naujas teisės taisykles; šiuo būdu kyla *„papročių teisė"* (žiūr. žemiau § 10) ir „būtinoji teisė" (das notwendige Recht.) (žiūr. žemiau § 12).

Šios teisių rūšys gali kilti:

a.) „Bendrovėje" t. y. pas žmones, esančius savitarpinėj priklausomybėj, neatsižvelgiant į valstybinį susijungimą, ypač ūkio priklausomybėje, pasireiškiančioj jų savitarpiniame veikime. Kaip bendrovė savu supratimu ir savomis pajėgomis stengiasi patenkinti jos atjaučiamus reikalus, taip lygiai ji stengiasi taip pat pravesti joje susidarančias teisės pažiūras. Apie tai žiūr. žemiau § 10 ir 12.

b) Bendrovės *dalyse*, kai jos del luomų arba del kitų socialiai veikiančių momentų bus susivienijusios ir šioje vienybėj atjaus ir tenkins savus reikalus (pv. ypatingas teisės reikalas) Tuo būdu kyla atskirų gyventojų sričių papročių teisės dėsniai, observencijos ir pn.

c. **Viešpataujančių sugyvenimų bendravime** t. y. valstybių reikalų bendrume. Tuo būdu kyla tarptautinės teisės taisyklės. Valstybės autoritetas tačiau suteikia visoms šioms taisyklėms *teisės* įsakymų charakterį (ž. § 8). Tame tad ir glūdi viešpataujančio sugyvenimo dominuojanti teisės tvėrimo jėga.

§ 10.

Papročio teisė.

Papročio jėga, kurioje tikrai pasireiškia bendrovės (arba jos dalies, arba tautų sasibendravimo) teisės reikalas, gali sutverti taisykles, kuriomis tvarkingai apribojamos žmonių valios sferos ir kurias valstybė pripažįsta, ir net tam tikromis sąlygomis privalo pripažinti. Šiuo būdu, ne dėka įstatymų leidėjo, kaipo teisės tvėrėjo, kylančios taisyklės yra vadinamos (kad ir jos būtų privatinių asmenų užrašytos) *nerašytoji teisė*, jus non scriptum. Papročio teisei kilti reikalinga yra daugelis veiksmų, kuriuose galima įmatyti taisyklė (norma), kuri bet gi neprivalo prieštarauti doros ir proto dėsniams.

Kadangi taip išreikštas dėsnis privalo atatikti visuomenės atjaustam teisės reikalui, tai juom tuo pačiu laiku esti išreiškiamas reliatyvus (atatinkamas jo kilimo laiko pažiūroms ir pan.) protingumas, kaipo papročio teisės dėsnio tikra sąlyga.

Tautos papročio teisė paprastai kyla senesniais laikais, nekaip kad įstatymų teisė, su kuria ji privalo būti laikoma principiniai lygiai sveriančia, tarp kito ko tais laikais, kol teisės taisyklės teoriniai dar nėra atskirtos nuo doros, padorumo ir tikybos taisyklių, kol taip pat įstatymų leidžiamoji valdžia nėra atskirta nuo teisiamosios ir teisėjas semia teisę pats iš savęs.

Nuo paskiausia minėtų laikų besiplėtojimo eiga tautų, kurių teisės istorija yra mums žinoma, esti paprastai tokia, jog įstatymų leidimas (ž. sekančius paragrafus) nuo momento, kai viešpataujantis sugyvenimas supranta savo uždavinį saugoti teisės tvarkos, išreiškia normas del tų atskirų atsitikimų, kurie parodo aiškaus ir naujo jų reguliavimo reikalą, kad apsaugojus kitaip, nekaip ankščiau, atjaustą viešąjį ar privatų interesą. Kilęs iš momento reikalavimo toksai pirmykštis įstatymų leidimas, savaime suprantama, yra visai nesistemingas (apie tai žiūr. žemiau § 11) ir palieka papročio teisei dar dideles galiojimo ribas. Šios ribos dar labiau patikrinamos ta aplinkybe, jog privatiniai užrašai (teisės knygos), kurie, nesant įstatymų, dažnai vartojami kaipo tokie, atatinka normų fiksavimo reikalui ir veda prie tikros kodifikacijos.

Tačiau kad ir toli išsivysčius įstatymų leidimui ir sistemingai sutvarkius valstybės ir valstybėje gyvenimo santykius, daugelis sričių vis delto dar lieka papročio teisei tvarkyti. Taigi dar ir modernoji teisė žino daug papročio teisės normų ir jose neretai galima matyti naujausių ir tiesioginiai gyvenimui taikomų taisyklių, pav., pirklių papročiai.

Papročio teisę išreiškia ne valstybė, bet bendrovė, t. y. liaudis savo ūkio savitarpėj priklausomybėj (ž. aukščiau § 9), arba bendrovės dalis, kurios reikalui teisė atatinka ir įgija galios arba pagaliau valstybių sąjunga. Papročio teisei, kaipo teisės normai autoritetą tačiau suteikia tiktai *viešpataujantis sugyvenimas.*

§ 11.

Įstatymų teisė.

Įstatymas yra viešpataujančio sugyvenimo nutarimas, kuriuo sudaroma (nustatoma) teisės norma.

Daryti šiuos nutarimus, dėka kuriems, kaip minėta (ž. aukšč. § 5), gyvenimo santykiai pakeliami į teisės santykius ir, valios sferas laisvės deliai teisėtai apribojus ir tuo būdu teisėtai globojant, gaunamos iš jų teisės vertybės, yra pašaukta valstybė savo įstatymų leidimo valdžios pagalba. Jos veikimas yra — prilyginant jį papročio teisės padečiai—dvejopas: jis nustato taisyklės turinį ir suteikia tam nustatymui teisės charakterį; jis pakelia šį nustatymą į „normą", kai valstybės jėga taikinama teisės sutvarkymūi palaikyti (žiūr. aukšč. § 9).

Įstatymų teisę tveria ne ūkiškai veikiantieji žmonės, bendrovė, bet teisiniai organizuotoji tauta, valstybė, kaipo viešpataujantis sugyvenimas. Ši teisė vadinama *rašytoji teisė*, jus scriptum, kad ji netgi ir nebūtų užrašyta, tačiau žodžiu nutarta ją esant vieninteliai teisiniai privalomą.

Jokia valstybė negali gyvuoti be įstatymų leidžiamojo veikimo, bet gi visur, kaip tat rodo mums teisės istorija, įstatymų leidžiamuoju keliu nustatytų normų kilimas yra daug jaunesnis, nekaip papročio teisės kilimas (žiūr. § 10). Pirmieji įstatymų leidžiamosios valdžios pasireiškimai paliečia ne visą teisės sistemą, o tiktai atskirus tapusius opiais klausimus, į kuriuos atsakyti, rodosi, yra tiesioginis tam tikro momento žmonių sugyvenimų ir atskirų asmenų reikalas. Tuo būdu kyla bausmės nustatymai, kurių tikslas yra globoti sugyvenimo konstituciją, arba apsaugoti jo karo interesus, arba globoti šeimyną ir nuosavybę (plg. aukščiau § 8).

Įstatymų leidimas įgauna toli apimančio charakterio, kai jis lig šiol ekzistavusios papročio teisės kodifikaciją pakelia į įstatymus ir savo aukščiausio laipsnio pasiekia tuomet, kai jis sistemingai sukūria valstybės organizaciją iš jos pamato ir kartu jos elementų sudėtį sistemingai pastato teisės globai.

Įstatymų leidėjo darbuotėje tenka pažymėti šie momentai: iniciatyva (pasiūlymas, sumanymas išleisti įstatymą, išeinąs iš konstitucijos pašauktojo patiekti įstatymus valstybės organo), toliau, įstatymo turinio nustatymas (teksto redakcija), promulgacija (supažindinimas su tuo sumanymu), sankcija (įstatymo įsakymas), publikacijos įsakymas ir publikacija.

Atsižvelgiant į faktorius, kurie valstybiniai-teisiniu atžvilgiu yra tam nustatyti, kad dalyvauti valstybės įstatymų teisės daryme, išreikšti įstatymus kaipo normas arba išleisti įstatymų vykdymo taisykles, susidaro daugelis įstatymų įvairumų:

I Taip pas romėnus įstatymai tveriančių faktorių atžvilgiu buvo:

1. Ypatingos komisijos, decimvyrų išleistoji dvylikos lentų teisė (leges XII tabularum).

2. Leges ir plebiscita (tautos įstatymai), leges, jei jie patricijų arba vėliau visos tautos (populus) išleisti, ir plebiscita, jei jie tik liaudies (plebs) išleisti.

3. Senatus consulta (SCta).

4. Edicta magistratuum (jus honorarium t.y. pretorių, edilų ir kt. ediktai).

5. Constitutiones principum, imperatoriaus įstatymai, kurie skirstomi į edicta, mandata, decreta ir rescripta, pastarieji žiūrint formos esti adnotationes, subnotationes, epistolae, sanctiones pragmaticae.

6. Responsa prudentium.

Imperatoriaus Justinijano (reg. 527—565) įstatymai, kurie viduramžio laikais buvo papročio teisės būdu įvesti (receptuoti) Vokietijoj ir didelėj Vokiečių valstybės daly subsidiariai veikė iki 1900 metų sausio 1 d., susideda iš: a) Institutiones („vadovėlis" gavęs įstatymų galią 533 m. gruodžio 30 d.), b) Digeslai arba pandektai, įgiję įstatymo galios 533 m. gruodžio 30 d., c) Codex (repetitae praeleetionis), įgijęs įstatymo galios 534 m. gruodžio 29 d. ir d) novelae constitutiones („novellos").

Visi šie įstatymai drauge jau nuo viduramžio vadinami corpus juris civilis (CJCiv.). Išleista: Corpus Juris Civilis. Berlin. *Weidmann* (I Institutiones und Digesta von P Krüger und Th. Momsen. 13 leid. 1920. II Codex von P. Krüger 9 leid. 1915. III Novellae von Schöll und Kroll. 4 lei. 1912). Mokykloms: *Kübler*, Lesebuch des römischen Rechts (2 leid. 1914).

II. **Seniausio vokiečių** teisės istorijos periodo rašytoji teisė yra:

1. Taip vadinamos Liaudies teisės (leges barbarorum). Svarbiausios jų: salicinių frankų kilimo teisė (lex Salica), kilusi maž daug tarp 496 ir 511 metų, ripuarinių frankų teisė (lex ripuaria), kilusi maž daug 6 šimtmečio gale ir 7 šimtmečio pradžioje, pactus Alamanorum ir lex Alamanorum, du seniausiu švabų teisės vaizdu, kurių vienas yra kilęs apie 600 met., kitas — apie 718 metus; leges Visigothorum, vestgotų karalių įstatymų oficialinis rinkinys iš įvairių laikų tarp 469 ir 687 metų, lex Bajuvariorum, bavarų teisė, kilusi maž daug apie 750 metus, lex Burgundionum, kilusi apie 500 metų; lex Saxorum, lex Angliorum et Werinorum, lex Frisionum ir t.t.

2. Frankų (merovingų ir karolingų) karalių ir jų pavaduotojų (majores domus) įsakymai: šie įsakymai vadinami kapitularais, capitula, taip pat decreta.

III. Periode nuo karolingų valstybės galo iki viduramžio pabaigos mes randame rašytąją vokiečių teisę:

1. Valstybės įstatymuose, pav., 1356 metų auksinė bulle, amžinoji šalies taika (der ewige Landfriede) ir seniausis kamerinis teismo sutvarkimas (Kammer- Gerichts- Ordnung) — abu iš 1495 metų, valstybės notoriatinis sutvarkymas iš 1512 metų, Karolio V baudžiamojo teismo sutvarkkymas (CCC, t.y. constitutio criminalis Carolina) iš 1532 metų.

2. Šalių ir teritorijų įstatymai, pav., Bavarų šalies Ludviko įstatymynas 1346 metų (pataisytas 1515, 1616 ir 1756 metais); Solmso šalies sutvarkymas (Joh Fichard) iš 1571 metų ir t. t.

3. Daugelis miestų teisių, pav., 1276 ir sek. metų Augsburgo miesto teisė, Freiburgo teisė(1520, Ulricho Zasijaus); 1397 metų Berlyno miesto knyga: 1304 metų Bremeno miesto, 1578 m. Frankfurto a/M. (Joh. Fichard).

4. Rūmų ir tarnybos teisė, pav., 1024 m. Wormso tarnybinė teisė, 13 šimtmečio Baslerio teisė.

Valstybės įstatymai, miestų ir šalių teisės šalia viena kitos, ir viduramžiui pasibaigus, liko Vokietijoj rašytos teisės šaltiniais.

IV. Periode nuo viduramžio galo iki XIX šimtmečio rašytoji teisė išsiplėtė labiausia atskirose Vokietijos valstybėse, kurios vis daugiau siekė nepriklausomybės ir valstybinės darbuotės. Tuo būdu įstatymų leidimo keliu kilo brandenburgiečių—prūsų valstybės ornizacija ir 18 šimtmečio gale (1794) kilo visoms prūsų valstybėms materialinė bendroji šalies teisė, lygiai tuo būdu Bavarijoj kilo 1756 metų bavarų šalies teisė ir t.t.

Šių dienų valstybėse, ypač Vokietijoj, ir būtent, kaip anksčiau buvusiose konstitucinėse monarchijose, taip lygiai ir dabartinio laisvojo sutvarkymo (respublikinėse) sudėtinėse valstybėse tenka rašytoje teisėje (jus scriptum) skirti *įstatymai* (siaura prasme) ir *įsakymai.*

Iki 1918 metų Lapkričio menėsio revoliucijos reicho (t. y. bendros jungtinės Vokiečių valstybės) įstatymai galėjo būti išleisti

bendru Kaizerio, Bundesrato (sudėtinių valstybių — bundesštatų atstovybė) ir Reichstago (tautos atstovybė) sąveiksmu, atskirų monarchinių bundesštatų gi įstatymai — taip pat bendru tų šalių valdovų ir įvairiai sutvarkytų tautos atstovybių sąveiksmu.

Einant 1919 metų rugpiūčio 11 d. Vokiečių tautos konstituantas sudarytąja konstitucija įstatymų leidimą vykdo išimtinai tauta, būtent, tam tikra nustatyta tvarka per Reichstagą, išimtinais gi atvėjais taip pat tiesioginiai savo (tautos) nutarimu. Taip pat ir atskirose šalyse, einant naujomis respublikinėmis konstitucijomis, įstatymų leidimas vykdomas išimtinai šių šalių tautos; čia vėl kaip ir bendroj valstybėje arba per Landtagus arba tiesioginiai. tautos balsavimu.

Įsakymai yra taisyklės, kurias išleidžia valstybės galva arba jos vyriausybė be tautos atstovybės dalyvavimo.

Įsakymai liečia taip pat arba visą reichą — valstybę arba tiktai atskirą šalį. Iki—revoliucinėj Vokietijoj buvo skiriama: Kaizerio įsakymai, Bundesrato įsakymai ir reicho valdininkų įsakymai bendroje valstybėj ir šalies valdovų kaip ir jų vyriausybių įsakymai bundesštatuose. Dabar Vokietijoj reicho įsakymai išleidžiami reicho vyriausybės organų, šalių gi įsakymai šalių vyriausybių organų (visumos ministerių arba atskirų ministerių). Pagaliau esama taip pat žemesnių, vyriausybės žinoje esančių organų įsakymų jų kompentencijos ribose. Įsakymai dalinami į teisės įsakymus, kurie nustato naujus teisės dėsnius, tveria naują teisę ir į paprastuosius *administravimo* (valdymo) *įsakymus*, būtent, aukštesnių įstaigų įsakymus žemesniems organams, liečiančius veikiančios teisės vykdymą (tarnybos instrukcijos, tarnybos įsakymai ir pn.).

Kadangi teisės įsakymai jų materialio turinio atžvilgiu tveria naują teisę, tai reicho vyriausybė (naujos vokiečių konstitucijos § 77) ir atskiros šalys gali leisti tokius įsakymus tik tautos atstovybės įstatymų suteiktu įgaliavimu, nes kitaip vyriausybės įsakymai galėtų įsiveržti į tautai priklausančią įstatymų leidimo teisę (plg. Bavaru respublikos 1919 metų rugpiūčio 14 d. konstitucijos §b 1).

Šiuo būdu esama teisės įsakymų, kurie nors ir turi formalų įsakymų kriteriumą, bet gi tveria naują teisę, taip lygiai esama tokių valdymo aktų, kurie įžengia gyveniman ne įsakymų rubuose, bet ačiu savo didelei reikšmei kiekvienu konkrečiu atveju pasirodo valstybės gyvenime kaipo *įstatymai* (formale prasme). Taip, pavyzdžiui, mokesnių rinkimas einant jau gyvuojančia mokesnių teise, biudžeto nustatymas, kariuomenės šaukimas sulig jau ekzistuojančios teisės gali būti surišti su įstatymų forma.

Įstatymų leidimo faktorių kompentenciją, kaip ir įstatymų leidimo tvarką nustato atatinkamos valstybės valstybinė teisė.

Apie skirtumus tarp bendros ir partikuliarės teisės žiūr. aukšč. § 8. Dabartinė reicho teisė yra nesubsidiarė, bet absoliutė

bendroji teisė (žiūr. § 2 senos ir § 13 dabartinės vokiečių konstitucijos).

Apie teisės pritaikymą žiūr. žemiau § 13.

§ 12.

Kiti teisės šaltiniai.

Be įstatymų leidimo (§ 11) ir papročio (§ 10), turinčių kūriamos jėgos valstybės autoriteto dėka, teisės tvėrimo galios dar turi:

a. *Teisės būtinumas*; jis tveria taisykles, kurios lygiai kaip ir papročio teisės taisyklės nenustatomos valstybės, bet kaip ir papročio teisė ima pradžią iš „bendrovės" (priešpastatant ją valstybei), tačiau yra pripažįstamos viešpataujančio sugyvenimo ir sudaro jus necessarium. Kadangi kiekvienas kyląs teisės reikalas, kuris pasireiškia valstybės *ribose* kaipo toje valstybėje gyvuojančios bendrovės reikalas, yra patenkinamas jei ne papročio teisės, tai valstybės įstatymų leidimo keliu, tat teisės būtinumo kaipo pozityvės teisės šaltinio, svarbiausias veiksmas glūdi ribose tos bendrovės, kuriai kaipo bendrovei neekzistuoja joks valstybės įstatymų leidimas, būtent, *tautų bendrovės*. Necessitas juris yra vyriausis tarptautinės teisės normų šaltinis.

b) *Autonomija*, t. y. viešpataujančio sugyvenimo (valstybės) suteiktoji kitiems, šio sugyvenimo ribose esantiems, bendravimams teisės darymo antraeilė prigulmingo pobūdžio galia; ši galia gali priklausyti tokioms viešpataujančio sugyvenimo dalims, kurios anksčiau pačios buvo viešpataujančiais sugyvenimais ir istoringai (ž. aukščiau § 7) išgavo sau—savaime suprantama priklausomai nuo viešpataujančio sugyvenimo — įstatymų leidimo galios arba kurių kitų privilegijų; arba tokia galia gali priklausyti ypatingai privilegijuotoms korporacijoms, provincijoms, kolonijoms. sritims ir t. t.

Kylančioji tokiuose bendravimuose ir tokiose bendravimo dalyse teisė priklauso taip pat kiekvienu atveju valstybės autoritetui (ž. aukšč. § 9) ir vadinama *autonomine* teise. Jei, toliau, tokia teisė bus bendravimo išreikšta kaip kad valstybėj įstatymas, ji vadinama *statutarine* teise, autonominiu statutu, ir, jei ji kyla ne šiuo keliu, o analoginiai papročio teisei valstybėje, tai vadinama observencija, autonomine observencijos teise. Kaip į *autonominę* teisę šia prasme dabar tenka žiūrėti į atskirų Vokiečių šalių teisę sulig 1919 m. rugpiūčio 11 d. konstitucijos.

Iki 1918 metų einant vokiečių teise, ypač civiline kunigaikščių teise (Privatfürstenrecht), autonominės teisės buvo suteiktos Vokiečių šalių monarchams ir jų giminėms, kunigaikščių

Hohenzollernų giminei, buvusiems Hanovero karaliaus namams, buv. Kurhesseno, Nassau—hercogijos ir Holšteino hercogijos kunigaikščių namams, toliau ta'p pat apribotos teisės buvo suteiktos aukštai reicho bajorijai, plg. įvedamą įstatymą į B. G. B. § 57 ir 58 ir reicho 1904 m. Kovo mėn. 25 d. įstatymą (Reichsgesetzblatt pusl. 149).

c) *Teisės mokslas* (žiūr. aukšč. § 3). Šis šaltinis yra joks savistovus, joks suvereninis teisės šaltinis ir todel gali išreikšti teisės taisykles tik jau esant ir viešpataujant kitiems teisės šaltiniams; jam trūksta taip pat to autoriteto, kurį turi iš kitų šaltinių kylančios normos, būtent, viešpataujančio sugyvenimo galios autoriteto. Jis bet gi turi savą, kitomis žmonlų darbuotės sritimis paremtą, autoritetą, būtent tiesos autoritetą. protingų pažiūrų bei nusistatymų galios autoritetą.

Šią savitą savo jėgą jis naudoja per teoretikus (reikalų rašytojus, teisės mokytojus) ir praktikus (teisėjus, arbitrus, advokatus ir t. t.) ir tuo būdu išreiškia teisės dėsnius, kurie paslėptu būdu ekzistavo turimoj teisėj (įstatymai, papročiai), bet gi dar nebuvo išreikšti. Del viso kito žiūr. § 3.

§ 13.

Teisės pritaikymas.

Teisės pritaikymas yra žmonių darbuotė, kuri, tarnaudama apskritai obiektyvės teisės praktikiniam tikslui, yra nukreipta teisės atsitikimo subsumavimui teisės normai. Atatinkamai pasakytam teisės pritaikyme tenka skirti:

1. teisės norma turinio, teisės sudėties ir reikšmės atžvilgiu, teisės klausimas kaipo toks (questio juris siaura prasme),
2. teisės atsitikimas savo faktinų santykių atžvilgiu, fakto klausimas (questio facti),
3. subsumcijos klausimas, atsakymas į kurį seka:

a) iš atsakymo į teisės klausimą,

b) iš atsakymo į fakto klausimą,

c) bet gi taip pat iš galima daromo parinkimo tarp daugelio teisės dėsnių, esančių kolizijoje laiko ir vietos atžvilgiu.

Faktinieji santykiai nustatomi įrodymais, prisipažinimu, notorietacija (visuotinai žinomieji arba teismui žinomieji faktai) paprastais samprotavimais, teisės samprotavimais (praesumptiones juris—pav., samprotavimai, kad dingęs žmogus bus miręs; kad teisėtoj moterystėj gyvenančios moteriškės pagimdytojo vaiko tėvas yra šios moteriškės vyras, pater est, quem nuptiae demonstrant, prieš tai tačiau leistini yra ir priešingi įrodymai; jei turto knygose (Grundbuch) bus įrašyta kieno nors teisė, tai, iki nebus

įrodyta priešingai, bus samprotaujama, jog kalbamam asmeniui priklauso įrašytoji teisė, BGB § 891, samprotavimai del turto knygų—ir griežtesni teisės samprotavimai. t. y. tokie, kurie neleidžia priešingų įrodymų, praesumptiones juris et de jure), įstatymų interpretacijos taisyklėmis ir įstatymų fikcijomis (t. y. daleidimas, kad tikrenybėj nesantis dalykas yra tikras; taip iš atžvilgio to asmens, kuris ex bona fide įgija teisės į nejudomą turtą, galioja turto knygų turinys, kaipo tikras — turto teisės fikcija BGB § 892—net ir tuo atveju, jei turto knygų užrašas neatatinka tikram teisės stoviui).

Klausimas turinio, teisės sudėties ir reikšmės atžvilgiu (questio juris) siaura prasme iškyla kiekvienu teisės pritaikymo atveju, būtent, decisyvinio (responsiniai — justicialinis) pritaikymo atveju, t. y, duodant nuomones del teisės, arba teisinius sprendimus bei nutarimus, kaip lygiai ir kauteliariniu teisės pritaikymo atveju t. y. sudarant teisines sutartis, pritaikant rašytą teisę (jus scriptum), ar nerašytą teisę (jus non scriptum) tačiau, savaime suprantama, nekiekvienu atveju lygiu mastu, nes kritika ir interpretacija daug daugiau turi reikalo su įstatymų leidžiamos valdžios nustatytom taisyklėm, nekaip kad su nerašytos teisės dėsniais.

Prieš pritaikant teisę reikia atlikti:

a. Kritika, apsvarstymas viso įstatymo teksto ir kiekvieno žodžio autentingumo;

b. Interpretacija, t. y. pažinimas įstatymų leidėjo minties iš paties įstatymo; šiam tikslui tarnauja interpretacijos taisyklės, hermeneutika. Skiriama: interpretacijos subjekto atžvilgiu: autentinga interpretacija, t. y. intrepretacija per suvereninį teisės šaltinį ir būtent, žiūrint to šaltinio: legalinė interpretacija (interpretacija įstatymų leidžiamuoju keliu) ir usualinė interpretacija (interpretacija papročio teisės keliu); — interpretacija priemonių atžvilgiu: gramatikinė, loginė, istorinė interpretacija; — interpretacija iš atžvilgio santykių tarp žodžių skambėjimo ir jų minties: ekstensyvė ir restriktyvė interpretacija t. y. žodis gali būti išaiškintas ar platesne ar siauresne prasme (pavyzdžiui, teisės norma sako piliečiai [tik vyriškos gimties], supranta bet gi piliečiai ir pilietės; arba teisės norma sako vaikai, supranta bet gi *tik* teisėtus vaikus [išskirdama pavainikius] — taigi dviem atvėjais žodis išreikštas neteisingai).

Aukščiau įstatymų leidėjo išreikštųjų minčių stovi analogija (įstatymų analogija), būtent, teisės dėsnio pritaikymas tam santykiui, kurio įstatymų leidėjas neturėjo, galimas daiktas, net ir negalėjo turėti galvoje, kuriam bet gi teisės dėsnis yra „atatinkamai" pritaikintinas propter paritatem rationis. Įstatymų spragas, kurios negali buti užpildytos einant analogija šia prasme, teisėjas privalo stengtis užpildyti sulig tų teisingiausių samprotavimų, kurie seka iš jam žinomos įstatymų leidėjų turėtosios tam tikrų interesų plėtojimo tendencijos (taip vadinama interesų jurisprudencija), o ne sulig taip vadinamos laisvos teisės.

Taip vadinamoji laisvos teisės mokykla, kurios mokslas prieš 10 metų buvo sukėlęs dar ligšiol užsilikusį judėjimą, norėjo suteikti teisėjui teisės žinomais atvėjais bylas spręsti ir prieš jiems atrodantį neatatinkamu įstatymą. Pasirinkimas tarp daugelio teisės dėsnių, su kuriais tenka susidurti konkrečiais atvėjais, gali būti reikalingas esant teisės dėsnių konkurencijai arba kolizijai laiko, vietos ir rūšies atžvilgiais.

a. Pirmuoju atvėju veikia taisyklės: Lex pasterior derogat legi priori; lex posterior generalis non derogat legi priori speciali, — išskiriant tuos atvėjus, kai lex posterior generalis radikaliai pašalina teisės institutą.

Grįžtamoji galia įstatymui suteikiama tik išimtinais atvėjais, būtent, tuomet, kai tatai specialiai pažymima įstatyme, arba jei naujas teisės tikslas be grįžtamos įstamymo galios apskritai negali būti atsiektas.

b. Atsakant į klausimą objektyvės teisės pritaikymo lokalinių, sienų atžvilgiu, tenka pirmiausia skirti jau pažymėtieji atsitikimai (ž. aukščiau § 8 galą ir § 11 prie galo) subsidiarumo vienos teisės akivaizdoje kitos. Teisės posakis: „Miesto teisė pašalina sauvalę, šalies teisė pašalina miesto teisę, bendroji teisė pašalina šalies teisę“ prileidžia, kad paskiausia minėtoji teisė akivaizdoje ankščiau minėtų nori veikti vien tik subsidiariai ir kad pašalinančia savavalę (t. y, privatinės valios dispozicija, ypač sutartys) teise niekad negali būti lex cogens vel prohibitiva, o tiktai lex dispositiva. Del viso likusio kalbamu klausimu nušviečiančios reikšmės turi statutų kolizijos doktrina arba taip vadinama tarptautinė civilinė teisė.

c. Rūšies kolizijos atsitikimais sprendimas seka iš įvairių vienodoj vietoj ir vienodu laiku veikiančių teisės normų įvertinimo, būtent, žiūrint to, šios normos sudaro absoliučią ar subsidiarę, specialę ar visuotiną teisę.

Teisės mokslo metodologija.

§ 14.

Teisės mokslo metodologijos esmė ir uždaviniai.

Teisės mokslo metodologija yra to mokslo studijų ir mokymo formų bei būdų išdėstymas. Ji vadinama talp pat dar hodegetika t. y. objektyvės teisės mokslinio pažinimo kelio (arba kelių) nurodymas.

Mokslinio pažinimo pažymis yra tas, kad jis esti sistemingas, t. y. pažinimas, kuris savo objektus, einant jų panašumu arba skirtumu, einant toliau jų koordinavimu arba subordinavimu, sujungia vienon suglauston gyvon, organingon visumon.

Tokiam pažinimui, kitaip tariant, pozityviam teisės sutvarkymui pasiekti gali tarnauti *trys* keliai, būtent, *dogmatikos*, *teisės istorijos* ir pagaliau *teisės interpretacijos*.

Dogmatinis teisės dėstymas siekia nustatyti pozityvės teisės visumą, kaipo sistemą ir atitinkamai atvaizdinti. Atskiros susidariusio teisės sutvarkymo normos dogmatiniam dėstymui jau iš pat pradžios yra dalys sistemos, į kurią jas surinko ir surišo dogmatika definicijos ir divizijos pagalba, eidama logikos dėsniais.

Istorinis teisės dėstymas teikia moksleiviui savo pažinimo objekto, teisės sutvarkymo kaip *susidarančios* visumos, vaizdą: Jis parodo kilimą, besiplėtojimą ir besikeitimą istorijos bėgy atskirų teisės institutų tų žmonių sugyvenimų, kurių autoritų dėka tvarkomos taisyklės virto teisės dėsniais.

Teisės mokslo pažinimo kelias *interpretacijos* pagalba išeina iš duotosios normos (pirmiausia jus scriptum) teksto. Būtent, šis tekstas pats per save—ne savo dogmatiniu sąryšiu ir ne savo istoriniu kilimu, bet kaip ištartas ir tariamas žodis, kaip kad jis yra išreikštas — parodo moksleiviui teisės dėsnį, ir moksleivis, eidamas žodžių skambėjimu, gali pasiekti sistemos, be kurios yra negalimas joks mokslinis pažinimas.

Iš paties minėtų trijų dėstymo kelių eksistavimo, o taip pat galimybės jų kombinavimo seka, kad pozityvės teisės objektyve prasme atskiros dalys nebūtinai supuola su teisės dėstymo arba teisės studijų atskiromis dalimis, kurios yra vadinamos *dėstymo šakomis arba disciplinomis.*

Istorinis svarstymas apima tiek santraukas, kurios nežino net vyriausio skirtumo tarp viešosios ir civilinės teisės, tiek ir skirstymus, kurie priešingi sistemingam teisės dogmų išdėstymui.

Tatai turi vietos ir ypatingos reikšmės ten, kur istoriniai nustatyta, kad šalies galiojanti teisė yra susidariusi iš svetimų šalių normų ir savų teisės taisyklių; tumet kiekviena tų savo kilimu skirtingų teisės dėsnių grupė reikalinga yra ypatingo istorinio ir dogmatinio iššiūrėjimo ir nustatymo.

Būdamas politinių santikių įtakoje, šalies teisės sudarymas dažnai privalo kreipti domėsio į svetimą elementą arba į ypatingų luomų teisės reikalus. Kadangi teisės mokslas tarnauja taip pat praktiniems tikslams, tad iš ankščiau išdėstyto taip pat seka teisės visumos skirtumai, kurių dėka yra kilusios teisės dėstymo atskiros disciplinos.

Ši teisės mokslo išsišakavimo problema geriausiu būdu išrišama, suskirstant *teisės šakas* tiesiog iš pozityvės teisės *istorinio besiplėtojimo*, kaip kad tatai yra bendrais bruožais padaręs, sekdamas gausinga literatūra, *Goldsmidtas* savo veikale „Enzyklopädie der Rechtswirsenschaft im Grundris" (1862). Nupiešiant bendras konturas teisės stovio per vokiečių teisės besiplėtojimo ketvirtą periodą t. y. per feodalės jungtinės valstybės laikus iki Imperijos suskirstymo, tasai teisės mokslo padalinimas ten yra atliktas visa eile skyrių, nurodant į tarp teisės besiplėtojimo ir teisės mokslo esantį santykį, ir būtent, saryšy su visuotina teise (§ 94), bažnyčios teise (§ 95), vokiečių civilinės teisės disciplina (§ 94), su prekybos teisės, kaipo ypatingos teisės šakos, moksliniu aprašymu bei elementais (§ 100), taip pat su civilinio proceso teise (taip pat § 100), baudžiama teise ir baudžiamojo proceso teise (§ 101), valstybės teise (§ 102), tarptautine teise (§ 103), partikuliare teise (§ 104 — 109).

Jei Goldšmidto teisės enciklopedija gali būti pažymėta, kaip puikus ano istorinio besiplėtojimo vaizdas, tai to besiplėtojimo turtingas išdėstymas yra paduotas *R. von Stintzing'o* veikale *„Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft"*. Baigiant šį vertingą rūpestingo vokiečių tyrinėjimo veikalą, kuris sudaro Bavarų mokslų akademijos istorijos komisijos Bavarų karaliaus leidimu išleistos vokiečių mokslų (naujų laikų) istorijos aštuonioliktą knygą ir kurio pirmoji dalis pasirodė 1880 metais, užklupo autorių staigi mirtis. Tačiau sulig paliktojo *Stipzing'o* manuskripto buvo *Erusto Landsberg'io* (1884 metais) išleista antroji dalis, atvaizduojanti didesnę vokiečių septynioliktojo šimtmečio jurisprudencijos dalį.

Iš minėtų teisės šakų surkirstymo ir besiplėtojimo atžvilgiu turi ypatingos reikšmės to veikalo skyrius 4 (mokslo metodai iki 17 šimtmečio), 7 (sintetinės krypties pradžia ir principų kova iki 16 šimtmečio vidurio), 14 (baudžiamoji teisė)—pirmoj daly—skyrius 16 (vokiečių teisės mokslo pamatavimas), 17 (Valstybės teisė), ir 21 (Valstybės teisės besiplėtojimo viršūnės). 1898 metais pasirodžiusi trečioji dalis „Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft" yra pilnai savarankiškai paruošta *Ernsto Landsberg'io* ir 1910 metais, pasirodžius antram trečios dalies tomui, kuris aprašo naujus laikus iki naujos vokiečių valstybės kilimo ir tos valstybės įstatymų leidimo sudarytos naujausios teisės mokslo epochos, tasai puikus veikalas liko užbaigtas atatinkamu jo pirmosios dalies tvėrėjo minčiai būdu.

§ 15.

Teisės mokslo disciplinos.

Praktinės pažiūros ir istoriniai santykiai — dėstymo tikslai ir praktikos reikalai vienoj pusėj, svetimos teisės recepcijos ir suskirstymas teisės sulig šalių, luomų, asociacijų ir užsiėmimų šakų kitoj pusėj — privedė prie teisės visumos suskirstymo, prie padalinimo to mokslo į dėstymo šakas arba disciplinas, kurios gali būti suskirstytos į

pagrindines disciplinas,
šalutines disciplinas ir
pagalbines disciplinas.

1. **Pagrindinės disciplinos**, einant sistemingu padalinimu, skirstomos į privačios teisės disciplinas (žiūr. žemiau A.) ir viešosios teisės disciplinas (žiūr. žemiau B).

Ankščiau šių dviejų grupių pagringinlų disciplinų, prie kurių dar prisideda iš civilinės ir viešosios disciplinos sudarytoji mišrioji grupė (C). privalo eiti įvedamos paskaitos, *„įvadas į teisės mokslą"*. Šiomis paskaitomis yra tikslinga pradėti juridinis dėstymas.

A. Kaip *civilinės (privačios) teisės pagrindinės disciplinos* Vokiečiuose išsiplėtojo:

1. *„Pandektai"*, romėnų kilimo civilinė teisė, kaip kad ji buvo vartojama iki 1900 m. einant bendromis papročio teisėmis nepriklausančiose ekskliuzyvinėms teisėms Vokietijos dalyse, usus modernus pandectarum, „Vokiečiuose veikianti benroji romėnų kilimo privati teisė", arba kitaip vadinama „dabartinė romėnų teisė" nuo subsidijuojamo galiojimo iki įvedimo Vokietijoj civilinės teisės įstatymų knygos (bürgerliches gesetsbuch arba sutrumpinus BGB).

Pandektų teisės *literatūra*: Vadovėliai ir veikalai *Arnolt'o, Baron'o, Bekker'io, Böking'o, Brinz'o, Demburg'o, Hölder'io, Keller'io, Kierulff'o, Pucht'os, Regelsberger'io, Savigny'o, E. A. Senffert'o. Sintenis'o, Unger'io, Vangerow'o, Wächter'io, Windscheid'o, (Kipp'o) v. Ihering*, Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen stufen seiner Entwicklung. I. 6 leidimas (1907) II. l. 5 leidimas (1894) II. 2. 5 leidimas (1898) III. I. 5 leidimas (1906). *Bruns*, Holzendorff'o enciklopedijoj (Enzyklopädie der Rechtswissenchaft in system. Bearbeitung, herausgegeben von J. Kohler, 7 leidimas 5 kn. 1913 — 1915) Geschichte und Quellen des römischen Rechts, 5 leidime A. Pernice'o pataisyta (1900) pusl. 95 ir sek, 6 leidime (=Holzendorff,o enciklopedija) papildyta *L. Miteis'o*, 7 leidime pakeista istoriniu išdėstymu „Senklasinės teisės apie Severų karalius laikus" (193—235 m. po Kr.). *E. Rabel*, Grundzüge des römischen Privatrechts, kn. 1 pusl. 399—540; *Erman*, Juristische Literaturbericht, Kirchenheimo leidimas, 2 sąsiuvinys; *Franz Leonhard* Brikmeyer'io enciklopėdijoj pusl. 75—184.

2. *„Vokiečių civilinė teisė"* rinkinys veikiančių Vokiečiuose vokiečių kilimo civilinės teisės normų. Ši disciplina atsirado pirmiausia 17 šimtmečio gale arba 18 šimtmečio pradžioj ir susideda daugiausia iš vokiečių teritorijų vokiečių partikuliarių civilinių (šalių ir miestų) teisių, o taip pat ir iš bendros papročio teisės. Kartu čia iki vokiečių civilinės teisės įstatymų įvedimo prisidėjo taip pat turinys atskirų liečiančių civilinę teisę naujų valstybės įstatymų.

Literatūra: Vadovėliai ir veikalai *Beseler'io, Bluntschli* (3 leidimas paruoštas Dahn'o), *Gengeler'io* (Lehrbuch 1854, 1862, Grundzüge 1876), *Gerber'io* (17 leidimas *Cosack'o*), *Gierke, Hillebrand'o, v. Roth'o, Stobbe* (3 ledimas, knyga I 1893, išleista *Schulz'o*, knyga II 1896/97 išleista *H. O. Lehmann'o, Rudolf Hübner*, Grundzüge des Deutschen Privatrechts 3 leidimas (1919), *v. Schverin'o*, Grundzüge des deutschen Privatrechts (= Grundrisse der Rechtswissenschaft knyga XIII, 1919). *Behrend*, Holzendorff'o teisės enziklopėdijoj, vokiečių civilinė teisė, *v. Gierke*, Grundzüge des deutschen Privatrechts, Holzendorff'o enciklopedijoj I pusl. 175-302, literatura pusl. 184. Grundrisse *Dahn'o, Franklin'o, Gareis'o, Kraut'o* (6 leidimas Frensdorff'o), *H. O. Lehmann'o Birkmeyer'io* enciklopedijoj pusl. 292—359 ir ten nurodyta literatūra.

3. *Prekybos vekselių ir jūrininkystės teisė.* Šią discipliną sudaro turinys valstybės įstatymų, o taip pat papročio teisės papildytos ir iki valstybės įstatymų iškeltos prekybos ir vekselių teisės kodifikacijos.

Prekybos teisės literatūrą žiūr. pas Gareis'ą, Juristischer Literaturbericht 1884—1894, išleistas A. v. Kirchenheim'o sąsiuvinys 4.

4. Atskirų vokiečių teritorijų civilinė teisė ir modernoji svetimų šalių civilinė teisė.

Austrija: Bendrosios civilinės teisės įstatymų knyga (Allgemeines bürgerliches Gesetsbuch) pradėjusi veikti nuo 1811 metų birželio 1 d. Prie jos priklauso sulig kaizerio parėdymo virtusios įstatymu novellos. Jos yra įstatyme įrašytos atatinkamose vietose leidime *v. Schey*.

Literatūra: palygink *Gareis*, Juristischer Literaturbericht 1884—1894, išleistas A. v. *Kirchenheim'o* sąsiuvinys 4.

Komentarai: v. *Zeiller*, Komentarai del A. b. G. B. 1811 iki 1813. *v. Ellinger*, Handbuch des österreichischen Zivilrechts (1843, 7 leidimas v. Kalessa 1877). v. *Stubenrauch*, Komentarai 3 kn. 8 leidimas *Schuster'io*, v. *Bonnot'o* ir *Schreiber'io* 1902 ir sek.). *Pfaff* ir *Hoffmann*, Komentarai 1877—1887 su ekskursais ir priedais (neužbaigta).

Sistemos: *Unger*, System des österreichischen allg. Privatrechts. I (1856) II (1859) abidvi knygos 5 leid. (1892); VI (1864). 4 leidimas (1894) *Schiffner*, Sistemat. Lehrbuch des österr. allg. Livilrechts 1 (1882). Krainz Pfaff, System des österr. allg. Privatrecht 4 leidimas *Ehrenzweig'o* 2 kn. (1905/07). *Horaz — Krasnopolski*, Lehrbuch des österr. Privatrechts, išleistas Kaffkos, iki šiol išėjo kn. III V (1910/14).

a) Prūsų šalies teisė, 1794.

Prūsų šalies teisės literatūra: *Dernburg*, Lehrbuch des preuss. Privatrechts 5 leidimas (1895 ir sek.); *Förster*, Theorie und Praxis des preussischen Privatrechts, 7 leidimas (1896 ir sek.) išleido *Eccius*; *Gruchot*, Beiträge zur Erläuterung des preuss. Rechts seit 1857 (nuo 1872 m. vokiečių teisės) — nuo 1877 išleistas *Rassow'o* ir *Küntzel'io*; *Koch*, Lehrbuch des preussischen gem. Privatrechts Holzendorff'o enciklopedijoj, išleistoj Kohler'io; v. *Kräwel*, Die altländischen Provinzen; *Heydemann*, Die Mark Brandenburg; *Shütze'* Schleswig — Holstein; *Bartels*, Hannower; *Endemann*, Kurhessen; *Herz*, Nassau: v. *Oven*, Frankfurt a. M. Apie prūsų šalies teisės sudarymo istoriją žiūr. *Stölzel*: Carl. Gottl. *Suarez*, Ein Zeitbild (1885). — Koch (6 leidimas: *Achilles*), Das allgemeine Landrecht für die pr. Staaten. — Schering, Algemeines Landrecht mit Anm. Tarp kita ko žiūr. Birkmeyer'io enciklopedija pusl. 296, 297.

b. Francūzų civilinė teisė,, 1807.

Francūzų civilinės teisės literatūra: *Zacharia*, Handbueh französischen Zivilrechts, 8 leidimas; *Crome* (1894 ir sek.); *Rivier* Holzendorff'o teisės enciklopedijoj, sistematinėj daly ir ten suteiktoj literatūroj. *Schiffner*, Lehrbuch des französischen Zivilrechts. *Brauer*, Erläuterung über den Code Napoléon und die Grossh. Badische Gesetzgebung. Sulygink bendru atžvilgiu: *Crome*, Grundzüge des römischen Privatrechts, Holzendorff'o enciklopedijoj II,

pusl. 355 ir sek. pusl. 359 didelė literatūra apie francūzų, ispanų teisę.

c) Saksų karalijos civiliniai įstatymai, 1863.

Literatūra apie tai žiūrėk: Bernh. *Schmidt*, Vorlesungen über das im Königreich Sachsen geltende Privatrecht; *Siebenhaar*, Lehrbuch des Sächsischen Privatrechts, 1872, o taip pat jo paties komentarai įstatymų knygos iš 1863 metų sąusio 2 d. 1864, 1865.

d) Įvairių kitų vokiečių teritorijų šalių teisės, kaip tai Bavarų šalies teisė, Württembergo šalies teisė, Mecklenburgo civilinė teisė ir t.t.

Literatūrą apie Bavarų teisę žiūr. Paul v. *Roth*, bayerisches Zivilrecht, 3 kn. 1871 ir sek., 2 leidimas, 1881 ir sek., kn. 2 ir 3 Becher'io (1897 ir sek.). *M. Danzer*, *Oertmann*, *H. Becher*, bayerisches Landrecht, *Gottfr.* Schmidt, Bayerische Justizgesetze 1903 ir sek.; apie Württembergo teisę žiūr. *Wächter*, Handbuch des im Königreich Württemberg geltenden Privatrechts, 2 kn. (nepilnos), 1839 — 1852; apie Mecklenburgo teisę žiūr. *Böhlan*, Mecklenburgisches Landrecht 1871 ir sek., *Roth* und v. *Maibom*, Kurhessisches Privatrecht; *Rudorff*, Das hannoversche Privatrecht; *Bertram*, Das nassauische Privatrecht: *Falck*, Handbuch des Schleswig—Holsteinischen Privatrechts. Žiur. taip pat aukščiau a).—Del naujesnių civilinės teisės kodifikacijų daugiausia žiūr. *Behrend Holzendorff'o* enciklopedijoj 5 leidimas (1890) pusl. 387 ir sek.

e) Dabartiniu laiku šalia B.G.B. galiojančios šalių civilinės teisės paduotos *Dernburgo* papildomose knygose, pavadintose „Das bürgerliche Recht des Deutschen Reiches und Preussens" *Oertmann* (Bavarai), *Kloss* (Saksai), *Dorner-Seng* (Baden), *Buchka* (Mecklenburg), *Nöldeke* (Hamburg), *Gauf—Fuchs—Wolff* (Hessen), *Lange* (Waldeck-Pyrmont), *Böckel* ir kiti (Thüringen). Atatinkamas *Kisch'o* darbas, būtent, „Elsass- Lothringisches Privatrecht" negalėjo nustot savo mokslinės vertės net ir del šio karo pasekmių.

5. *Vokiečių civilinės teisės* disciplina (Vokiečių Valstybės Bürgerliches Gesetzbuch kartu su Reicho (bendros valstybės) ir atskirų šalių papildymais) dogmatiniai-istorinio besiplėtojimo atžvilgiu; apie tai žiūr. žemiau § 16. IV. 3.

Iš literatūros, kuri buvo iššaukta vokiečių BGB įvedimu, tenka pažymėti čia tik sekanti veikalai: a) Komentarai: *Planck* kartu su Achilles, André, Greiff'u, Ritgen'u, Unzner'iu, Strecker'iu ir Strohal'iu (3 leid. 1905—1908), 4 leidimas išleistas Strohalio kartu su André, Brodmann'u, Flad'u, Greiff'u, Knocke'u, Men-

delsohn-Bartholdy'u, Siber'iu, Strecker'iu, Unzner'iu, pasirodė nuo 1913 metų; *Hölder*, Schollmeyer, Fischer, Heymann, A. B. Schmidt, Habicht, Schultze, Hedemann, Fuchs, Wilutzky (nuo 1899); *Staudinger* kartu su Löwenfeld'u, Kober'iu, Herzfelder'iu, Mayring'u, Engelmann'u, Kuhlenbeck'iu, Riezler'iu, Wagner'iu, 7, 8 leid. (1912 ir sek.); *Rehbein* (nuo 1899); *Oertmann*, Biermann, Gareis, Frommhold, Niedner, v. Blume ir Opet (1898 ir sek); Oertmann, Allg. Teil, 2 leidimas (1908), Schuldverhältnisse 3, 4 leid. (1910), Das BGB erläutert von Reichsgerichtsräten, 2 leid. (1913); *Warneyer*, Komentarai, 2 kn. (pasirodė nuo 1919); trumpesni BGB komentarai: *Neumann*, 5 leid. (1909), *Kuhlenbeck* (pavedus advokatų tarybos valdybai) 2 leid. (1903) ir kt.; kišeninis išleidimas su paaiškinamomis pastabomis išleista *O. Fischer'io* ir *W. v. Henle* kartu su E. Ebert'u ir H. v. Schneider'iu (10 leid. 1918), BGB mit Erlänterung, Anmerkungen und Sachr.,. *A. Achilles*; dabartiniu laiku *M. Greiff* kartu su F. Andrée, F Ritgen'u, O. Strecker'iu ir K. von Unzner'iu (9 leid. 1920); išleidimas teksto su įvadu ir trumpomis pastabomis *K. Gareis*.

b) Sistematinis ir dogmatinis išdėstymas su paaiškinimais: *Fr. Endemann* (1 ir 2 leid. kartu su Gareis'u) 8 ir 9 leid. 1903 — 1919; *Eck*, Paaiškinimai 3 kn. išleista *Leonhard'o* (1903/4); *Cosack*, Lehibuch 6 leid. 1913; *Crome*, System des deutschen bürgerl. R. (1900—1912); *Dernburg*, Das bürgerliche R. des deutschen Reichs und Preussens, 4 leid. (nuo 1908) paruoštas Engelmann'o ir Raape'o 6 kn. išleista *Kohler'io* (1910); *L. Enneccerus*, *Th. Kipp* ir *Martin Wolff* dalimi jau 12—14 leid.; *Engelmann*, Das bürgerliche Recht Deutschlands; *B. Bendix*, *Krückmann*, Institutionen des BGB; *Kuhlenbeck*, Von den Pandekten bis zum BGB; *G. Müller* ir *Gg. Meikel*, Das bürgerliche Recht Deutschlands, sistematiniai išdėstyta ir paaiškinta pavyzdžiais 1904; *Landsberg*, Das Recht des BGB; *Matthiass*, Lehrbuch 6 ir 7 leid. (1914); *R. Weyl*, Vorträge über das BGB; *J. Kohler*, Lehrbuch des bürgerlichen Rechts 1906—1919 (nepilnas). A. von *Tuhr*, Vokiečių civilinės teisės bendroji dalis Bindingo knygoj apie vokiečių teisės mokslus I (1910) II 1 (1914) II 2 (1918). Nauju keliu eina *Ernist Stampe*, Einführung in das bürgerliche Recht, trumpa knyga nauja sistema ir nauju metodu I (1920).

c) Kelią į praktinį teisės pritaikymą nurodo Rechts-Atlas, parodomoji teisės mokymo priemonė, 4 paaiškintas leidimas parašytas dalyvaujant Friedrichs'ui išleistas *Krückmann'o* (1910), Teisės pritaikymas privalo būti taip pat praktiniai išmoktas, surenkant daugelį praktikinių atsitikimų (praktika). Žymiausiu šiuo atveju bus knyga R. v. *Ihering'o*, Zivilrechtsfälle ohne Entscheidungen 8 leid., išleista *Regelsberger'io* (1897) 11 leid. (1909) *Ihering*, Jurisprudenz des täglichen Lebens, 13 leidimas, *Detmold'o* pataisytas (1908). Tolesnė praktika *Stammler'io* 2 leid. (1902) 3) *Lenel* 8 leid. (1919), *Kisch* 2 leid, (1920). *Zitelmanu* (1917) ir kt. Senai išmėginta knyga: *Stölzel*, Schu-

lung für die zivilistische Praxis I (1894), 8 leid. 1909; II (1897) 2 leid, 1898.

B. Vokietijoj galiojančios *viešosios teisės pagrindinės disciplinos.*

1. Bendroji valstybės teisė t. y. teorija, kuri semia sau medžiagos iš sistemingo ypatingų valstybės teisių pažinimo, eidama sulyginamuoju ir apibendrinamuoju keliu.
2. Bendros vokiečių valstybės teisė (sulyg. aukščiau § 11)
3. Teritorinės šalių teisės, pav., Prūsų, Bavarų ir t.t. (konstitucijos teisė).
4. Valdymo teisė (bendroji, o lyginai ir teritorinės valdymo teisės).
5. Civilinio proceso teisė.
6. Baudžiamoji teisė.
7. Baudžiamojo proceso teisė.
8. Konkurso teisė ir konkurso proceso teisė.

C. Tarptautinės teisės ir iš viešosios ir civilinės teisės sudarytoji mišrioji disciplina.

1. Tautų teisė.
2. Tarptautinė civilinė teisė, žiūr. aukšč. § 8 a.
3. Bažnytinė teisė (įvairių tikėjimų bendroji ir partikuliarė bažnytinė teisė).
4. Ankščiau taip pat ir civilinė kunigaikščių teisė.
5. Tarptautinė valdymo teisė, apie tai žiur. *Karl Neumeyer* Internationales Verwaltungsrecht. kn. 1, 1910.
6. Kolonijų teisė, *Ph. Zorn*, v. *Stengel*, Zeitschrift für Kolonialpolitik, 1909, Doerz, Deutsches Kolonialstrafprozessrecht (1913), Deutsches Kolonialzivilprozessrecht (1914) ir kt.

II. **Šalutinės disciplinos** dalinamos į istorines, enciklopedines ir technines; apie pirmas žiur. aukščiau § 14 (pradžia) ir žemiau A.; enciklopedinės gi disciplinos yra tos, kurios liečia teisės mokslą, kaipo visumą. Pagaliau techninės šalutinės disciplinos bus tokios, kurios turi uždaviniu įvesti ypatingą techniką, neatsižvelgiant į tai, ar pastaroji remiasi teisės ar bet kuriuo kitu mokslu.

A. **Istorinės šalutinės disciplinos.** 1. Romėnų teisės, būtent išorės teisės istorija, romėnų valstybės ir romėnų teisės šaltinių istorija, vidinės teisės istorija (taip pat sąryšy su institucijomis, žiūr. sekantį punktą), romėnų civilinės teisės, civilinio proceso ir romėnų antiquitates juris istorija,

Romėnų teisės istorijos literatūra: žiūr. *Karlova*, Röm. Rechtsgeschichte kn. I valstybės teisė ir teisės šaitiniai (1885) kn.

II, 1 Civilinė teisė (1901) ir veikalai minėti aukščiau, kalbant apie romėnų civilinę teisę skyriuj I A 1.

Šaltinių istorija: *P. Krüger*, Geschichte der Quellen und Literatur des Römischen Rechts Bindingo knygoj apie Vokiečių teisės mokslą, 2 leid. (1912). *Kipp*, Geschichte der Quellen des römischen Rechts 4 leid. (1919). *Bruns*, Geschichte und Quellen des römischen Rechts unter Benutzung der Bearbeitung von *A. Pernice*, naujai pataisyta *Lenel'io*, Holzendorff'o enciklopedijoj 1, pusl. 303—397; *Rabel* (žiūr. aukščiau I A. 1.). Wenger, Verfassung und Verwaltung des europäischen Altertums in *Hinnebergs* Kultur der Gegenwart dalis II skyrius II, 1 (1911) pusl. 136—197, ir das Recht der Griechen und Römer, ten pat d. II, skyr. VII, 1 (1914) pusl. 154—302. Mayr. Römische Reshtsgeschichte (rinkinys Goeschen. 7 knygelė 1912/13).

Naujai krypčiai, taip pat tyrinėjančiai dabar galiojančią senovės teisę, deda pamatą: *Mitteis*, Reichsrecht und Volksrecht in der östlichen Provinzen des Rômischen Kaiserreichs (1831) Iš žymaus veikalo L. Mitteis, Rönusches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians Bindingo knygose apie teisės mokslą ligšiol pasirodė tik 1 knyga (1908). Romanistinių darbų rinkinys išduotas *Mitteis'o*, *Partsch'o*, Rabel'io, tarp kitų Romanistische Beiträge zur Rechtsgeschichte (nuo 1916); *Wenger*, Münchner Beiträge zur Papyrusforschung (nuo 1915). Žymiausias teisės istorijos romanistinio tyrinėjimo organas yra laikraštis: „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Sav. Z.). romanistinė jo dalis, dabar išduodamas *O. Gradenwitz'o*, *L. Mitteiso* ir *E. Seckel'iso* (nuo 1880).— Pauly-Wissowa, Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft (dar nepabaigta).

2. Institucijos (romėnų teisės arba romėnų civilinės teisės) t.y. ant istorinių pamatų pastatytas, daugiausia teisės istoriniai išlaikytas įvadas į teisės studijas apskritai ir ypač į romėnų civilinės teisės studijas (I A 1).

Institucijų vadovėliai *Boecking'o*, *Cryhlarz'o*, *Hölder'io Kuntze'o*, *Puchtos*, *Salkowskio*, *Scheurl'io*, *Sohm'o* ir kt.; dabartiniu laiku daugiausia vartojamas *Sohm*, Institutionen, 15 leid. (1917), nesenai *Crome*, Grundzüge des Römischen Privatrechts (1920).

3. Vokiečių teisės istorija (vokiečių teisės, valstybės ir Reicho istorija). Teisės istorija dalinama į atskiras dalis suljg laiko, tautos ir medžiagos: čia priklauso partikuliarės Prūsų, Bavarų ir t. t. teisės istorijos, arba provincionalės teisės.

Literatūra [be aukščiau minėtos (I A 2)]: v. *Schulte*, Lehrbuch der deutschen Reichs und Rechtsgeschichte. *Schröder*, Lehr-

buch der deutschen Rechtsgeschichte 5 leid. (1907) 6 leid. I dalis paruošta E. v. Künsberg'o (1919). *Binding'o* sistematinėse vokiečių teisės mokslo knygose: *Bruner*, Deutsche Rechtsgeschichte kn. I 2 leid. (1906). kn. II (1892), ir *Heusler*, Institutionen des deutschen Privatrechts kn. I (1885). kn. II (1886). O. v. *Gierke*, Deutsches Privatrecht, 3 kn. (1895, 1905, 1917).—*Stobe*, Geschichte der deutschen Rechtsquellen. *Gierke*, Deutsches Genossenschaftsrecht — K. v. *Amira*, Grundriss des germanischen Rechts, 3 leid. (1913).—*H. Brunner*, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, 7 leid. mirus autoriui paruošta *Ernsto Heymann'o* (1919). — *H. Brunner*, Queilen und Geschichte des deutschen Rechts, ir O. v. *Gierke*, Grundzüge des deutschen Privatrechts Holzendorff'o enciklopedijoj I, pusl. 65 ir sek. ir pusl. 175 ir sek., v. *Schwerin*, Deutsche Rechtsgeschichte (išskiriant konstitucijos istoriją) in Aloys Meisters Grundriss der Geschichtswissenschaft, 2 leid. (1915). Sammlungen deutschrechtlicher Arbeiten, išleistas *Otto von Gierke*, Untersuchungen zur deutschen Staats—und Rechtsgeschichte (nuo 1878), *Konrad Beyerle*, Deutschrechtliche Beiträge (nuo 1605). Žymiausi laikraščiai: Sav. Z. Germanistische Abteilung, dabar leidžiamas *E. Heymann'o* ir *U. Stutz'o* (nuo 1880). Hoops, Reallexikon der germanistischen Altertumskunde (1911/1919 ušbaigta).

B. **Enciklopedinės šalutinės disciplinos.**

1. Teisės enciklopedija, nustatyta kaip propadeutika, arba kaip sistematizavimas arba kaip repeticija, žiur. aukščiau pusl. 1, pusl. 15 ir sek.
2. Teisės sulyginimas, komparatyvinė jurisprudencija, žiūr. aukščiau pusl 1 ir sek.
3. Teisės filosofija, žiūr. § 3 II, ten pat žiūr. naturinė teisė.

Literatūra žiūr. Geyer, Holzendorff'o enciklopedijoj (5 leid.), papildytoj A. *Merkel'io*, toliau J. Kohler žiūr. aukščiau § 3 II ir ž. *Salis* ir *Sommer*, Juristiche Literaturbericht 1884—1894, išleistas A. v. Kirchenheimo, sąsiuvinys 1. *Kohler*. Holzendorff'o enciklopedijoj, kn. 1 pusl. 1 ir sek. *Kohler*, Lehrbuch der Rechtsphilosophie 2 leid. 1917. *Kohler'is*, kaip ir *Berolzheimer* prisilaiko „neohegelianinės" krypties (Hegel 1770—1831). Dar iš literatūros taip pat aukščiau §§ 1—4. Bekker, Grundbegriffe des Rechts und Missgriffe der Gesetzgebung. *Max Solomon*, Grundlegung der Rechtsphilozophie (1919).

Kad ir artutinis išskaitliavimas visų knygų ir veikalų šiuose rėmuose negalimas ir būtų be artimesnio priėjimo prie teisės filozofinių problemų netikslingas. Iš naujų laikraščių pažymėtini: Archiv für Rechts - und Wirtschaftsphilosophie (kreipiantis ypatingo domėsio į įstatymų leidimo klausimus), leidžiamas *Kohler'io Berolzheimer'io* ir Petro *Klein'o* (nuo 1907/8). Zeitschrift für Rechtsphilosophie in Lehre und Praxis, leidž. *Holldak'o*, *Jörges'o*

ir *Stammler'io* (nuo 1914). Rengiama išleisti nauji laikraščiai: Philosophie und Recht, Vierteljahrschrift für Philosophie und Rechtswissenschaft, Rechtsphilosophie, philosophische Parteienlehre, juristische Erkentnistheorie (Rechtsfindung) und Pädagogik, išl. *Emge* (Prospektas nuo rudens 1919).

4. Juridinė hermeneutika (žiūr. aukščiau § 13).
5. Teisės literatūros istorija žiūr. aukšč. § 14 gale (suskirstoma taip pat sulig medžiagos, laiko ir tautos).

Literatūros nurodymą žiūr. v. *Kirchenheims* Zentralblatt ir pas *Salis'ą* ir *Sommer'į* Juristische Literaturbericht, leidž. A. v. *Kirchenheim'o*, sąsiuvinys 1.

6. Juridinė hodegetika (žiūr. aukšč. § 14).

Č. **Technikinės šalutinės disciplinos.**

1. Medicinos technikos disciplina; teismo medicina reikalingas civiliniuose ir baudžiamuose procesuose įrodymų gavimas bei tikro dalykų stovio nustatymas per kviestinius žinovus), administratyvė medicina (medicinalinė policija, priklausianti tvarką bei gerovę prižiūrinčiai policijai).

2. Juridinės technikos disciplinos: diplomatijos technika ir diplomatika, laisvoji kauteliarinė jurisprudencija, referavimo ir dekretavimo techniką.

III. Jurisprudencijos *pagalbinės disciplinos* yra visi tie mokslai, kurių nagrinėjami dalykai privalo būti žinomi norinčiam savo pašaukimą gyvendinti juristui: jos dalinamos į sekančias grupes:

1. Humanitarinio mokslo dalykai, kad suprasti teisės medžiagą, kaip mokslinį nagrinėjimą yra būtinai reikalingas „klasinis" humanitarinis išsilavinimas; ypač reikalingas yra kalbų žiniojimas, kad suprasti teisės šaltinius, o taip pat nemažiau reikalingas yra tautų bendros politinės ir ūkio istorijos žinojimas, kad suprasti jų teisę;

2. Valstybės mokslas ir valstybės mokslo disciplinos, finansų mokslas ir t. t., žiūr žemiau § 16. IV.;

3. Teoretinė ir praktinė tautinė ekonomija žiur. žemiau § 16. IV.

§ 16.

Metodai ir akademinis dėstymas.

1. Seniausias metodas, apie kurio pritaikymą, kaip įvado į jurispundenciją, mes turime žinių, yra eksegetinis. Eksegezai yra jurispundenciją sudarančių dėsnių pažinimas tiesioginiai iš objektyvės teisės šaltinių teksto, todel ekzegetinis metodas yra tumet, kai moksleiviui patiektas pats teisės šaltinis ir tuo būdu

jis mokysis ir gaus progos išvesti teisės dogmas iš pačių šaltinių (žiūr. aukšč. § 31). Viduramžy, viešpataujant šiam metodui Italijos, Vokietijos ir Francuzijos teisės mokyklose, glosatorių ir komentatorių laikais teisės mokslas buvo padalintas tik į tas disciplinas, kurios buvo kilusios iš šaltinių įvairumo: buvo skiriama civilinė ir kanomų teisė ir be to dar (tarp kito ko ir vėliau) kaip trečias vyriausis dalykas feodalinė teisė (jus fendale), leno teisė. Šių išoriniai išgautų pagrindinių disciplinų rėmuose akademinis dėstymas buvo vedamas nuo vienos medžiagos prie kitos ir tik ta prasme ir eile, kurios seka iš pačių šaltinių veikalų, iš corpus juris civilis, iš corpus juris canonici ir libri feudorum, o taip pat iš tų šaltinių veikalų dalių.

Teisės medžiagos mechaninio nagrinėjimo būdu — nuo 16 šimtmečio pavadintas „mos italicus" — išsidirbo į grynai analitiniai — ekzegetinį metodą, kuris buvo glosatorių įvestas ir palaikytas komentatorių mokyklos.

Taigi, tasai nagrinėjimo būdas davė pradžią savistoviam sistematizavimui, kiek teisės pažinimas (commentationes, qvestiones) buvo pariamiamas 100 ar 150 svarbiausių corpus juris vietų (vadinamų loci, loci ordinarii, topoi) ir ačiu teisingam parinkimui, sugrupavimui ir eilei tam tikrų, kaip vedamos mintys tarnaujančių, loci ir questionės galėjo būti sudarytas naujas teisės medžiagos minčių sąryšys. Tačiau topika sustingo, besilaikydama usualiniai įvesto, paprastai su bailingu formalizmu surišto teisės medžiagos sutvarkymo. Tiktai renesansas, būtent, antikinio meno ir klasikinio mokslo atgimimas, paruošė sąlygas laisvam teisės medžiagos pažinimui bei tvarkymui,

Aukštose mokyklose buvo tatai įvesta nepaprastomis paskaitomis („susirinkimai"), kur nuo analitinio metodo buvo pereita prie sintezės, taip pat disputacijos, kurios buvo daromos bendromis teisės mokytojų ir studentų pastangomis ir kurios, būdamos išleistos raštu, sudarė literatūrą, kuri nukrypdama nuo „legalinio metodo," siekė savistovio medžiagos sistematizavimo bei pažinimo. Nuo susidurimo šio sintezė pamatuoto metodo su padidėjusia arba net tik tada prasidėjusia istorinio išsivystymo pažiūra iškilo francūzų istorinė mokykla, kai buvo tinkamai įvertinti jos vadai Cujacius ir Donellus. Naujas pažinimo metodas, kaip jį ypač pastarasis mokslininkas nustatė, buvo pažymėtas, kaip mos docendi gallicus. Minėta sistematinio („methodice") dėstymo pakraipa (kaip priešingumas ekzegezams) buvo išsiplatinusi Vokiečiuose 17 šimtmety ir 19 šimtmety buvo išnagrinėta toli plačiau francūzų doktrinos (ypač G. Hugo ž. žemiau). Išsiemancipavęs iš mos italicus ir legaliniu metodu įgiję laisvų pamatų teisės tyrinėjimas toliau išsivystė į *praktikų mokyklą*, daugiausia Niderlanduose ir Vokiečiuose 16, 17 ir 18 šimtmečiais, vėliau gi 18 šimtmečio gale į *naturinės teisės mokyklą*, Vokiečiuose, po kurios ten pat toliau sekė *naujoji istorinė mokykla*, kuri buvo įkūrta Gustavo Hugo, kurio nuopelnas yra dar ir da-

bar vartojamo civilinės teisės medžiagos sutvarkymo kilimas. Toji mokykla toliau buvo aukščiausiu laipsniu pakelta Friedrich'o Karl'o von *Savigny*.

II. Naujas sistematizuotas ir istoriniai pamatuotas teisės pažinimo ir dėstymo būdas išsivystė iš civilinės teisės tyrinėjimo: jis buvo betgi tuojau pritaikintas taip pat ir toms teisės visumos disciplinoms, kurios įgijo sau atskirą vietą šalia civilinės teisės.

Tatai buvo padaryta iš pat pradžios (Italijoj, Francūzijoj ir Vokietijoj) del kanoninės ir leno teisės, o taip pat nė kiek nemažiau ir del kitų vėliau išsišakojusių disciplinų. *Civilinio proceso* teisės, kaip atskiros teisės šakos, kilimas išvedamas iš praktiniai kilusio didelio skirtumo tarp grynai Romėnų ir Bizantijos teismų sutvarkymo ir teismų procesų vienoj pusėj ir germanų, vietinių Vokiečių ir Francūzų teismų bei procesų sutvarkymų kitoj pusėj. Taip pat *baudžiamosios teisės* ir *baudžiamojo proceso teisės* kilimas išvedamas iš tiktai vėlybu laiku — Vokietijoi vos 16 šimtmečio vidury kilusio praktikų reikalo. Dar vėliau, 17 šimtmety, išsišakojo valstybės ir tautų teisės, kaip atskiros disciplinos.

Nei senovės laikams, nei viduramžiui nėra prieinama ir artima mintis, kad taip pat ir vyriausią valdžią turį asmenys privalo statyti savo sugyvenimo reikalus teisės globai ir savo interesų siekti teisės ribose.

Į valdžios viršijimą viešuose santykiuose žmonių buvo žiūrėta tuo būdu, kuris jos svarstymą. rodosi, pateisina tik iš politikos atžvilgio. Civilinės teisės atstovai su paniekinimu žiūrėjo į publicistų pastangas viešąją teisę konstruuoti. Vien tik toji pirmenybė, kurią davė praktikiniems politikams juridinis išsilavinimas vienoj pusėj, ir antikinės filosofijos globojimas, o taip pat su tuo surištoji naturinės teisės mokykla kitoj pusėj, jau 17 šimtmety suteikė *viešajai teisei*, būtent, kaip tautų, taip ir valstybės teisei, savistovią akademinę vietą.

Jau 16 šimtmety prasidėjo Vokečiuose *savos* vokiečių *civilinės teisės* (netiek papildant romėnų teisę, bet kaipo priešingybė pastarąjai) mokslinis tyrinėjimas, būtent, miestų rašytojų literatūra, tačiau akademiniai pradėtą tirti vokiečių partikuliarė civilinė teisė ir bendroji Vokiečių teisė tiktai 18 šimtmety. *Thomasius* skaitė vokiečių teisę jau 1705 m., Georg Beyer 1707 metais.

Akademinis svarstymas naturinės teisės, o taip pat nuo jos neatskiriamos teisės filosofijos prasidėjo kartu su viešosios teisės svarstymu. Tuo pačiu laiku pradėta, mažiausia literatiniai, nagrinėti teisės enciklopedija.

III. Tuo būdu akademinis dėstimas einant amžiams, pamažu sudarė tas ribas, kurias mes dabar turime. Metodas tačiau buvo sekantis.

a) Iš pradžių ėjo *istorinės paskaitos* (teisės, būtent, romėnų teisės istorija, kad pasiruošti prie romėnų teisės dogmatikos, to-

liau pandektai, ir pagaliau vokiečių valstybės ir teisės istorija, kad pasiruošti prie vokiečių viešosios ir civilinės teisės sistemingo svarstymo).

b) Toliau ėjo *dogmatinės* paskaitos, būtent, iš mos galicus toliau išsivystęs vis laisvesnis sistematizavimas romėnų (Institucijų pandėktų teisė) ir vokiečių civilinės teisės, kanonų, leno ir viešosios, o taip pat proceso teisės.

c) Po to sekė *ekzegezai*, kad aiškiau pažinti šaltinius ir tinkamai įvertinti jų vietas. Tatai buvo atliekama dalimi sąryšy su paskaitomis, dalimi savistoviai eksegetiniose kolegijose arba praktinėmis pratybomis. Daugiausia be abėjo, turėta reikalo su ekzegezais corpus juris civilis, su naujesnių teisių kilimu, o taip pat ir jų ekzegezais.

d) Pagaliau ėjo praktinės pratybos skirtos tam, kad pagilinus šaltinių pažinimą, kad nustačius pritaikintiną santikį tarp teoriniai išrinktos medžiagos ir gyvenimo reikalavimų, o taip pat kad pakartojus per dogmatines paskaitas įgytą medžiagą. Pastarąjam tikslui tarnavo taip pat tam tikros repetitorijos, konversatorijos bei ekzaminatorijos.

IV. Dabartinių mūsų juristų studijos Voketijoje pavedamos įvestojo vokiečių BGB institutams ir įsakymams.

Tai progai esant buvo džiuginančiu būdu pašalintas trūkumas, kurį turėjo iki naujesnių laikų vokiečių juridinio dėstymo metodas ir kuris duodavo galimybės literatūroj dėti smerkiančias jį pastabas ir sumanymus juridiniam dėstymui patobūlinti. Atatinkamai naujiems reikalavimams tapo įvesti dabartiniu laiku sekantieji hodegetikos principai:

1. Juridinis dėstymas pradedamas paskaitomis, kurios turi tikslu duoti besimokinantiems įvadą į teisės mokslą ir todel yra tuo vardu ir vadinamas, Tatai yra disciplina, kuri tik naujausiais laikais įgyjo jau tinkamą vietą. Ji privalo atatinkamai visų mokslų dėstymo pamatiniems principams paliesti visas studijuojančio asmens jau turimas žinias ir pasiekti savo uždavinį, būtent, suteikti įvadą į teisės mokslą trimis svarbiausiomis dalimis.

Pirma šių dalių prasideda nupiešimu tų studijuojančių asmenų gyvenimo santikių, kurie jų pačių akyse atrodo teisės santykiais ir kurie, kaip išsireiškia v. Ihering, sudaro „kasdieninio gyvenimo jurisprudenciją", semia sau pavyzdžius iš mūsų kasdieninio prityrimo ir iš jų išveda teisės objektyve prasme esmę, valstybės ir įstatymų būtinumą, papročių teisės reikšmę ir interesų bei interesų globos sąvoką, o taip pat teisės supjektyve prasme sąvoką,

Kalbamo įvedamojo dėstymo antroji dalis privalo teikti teisės mokslo sistematikos pamatinius dėsnius ir pagaliau, trečia dalis—galiojančios teisės istorinius vaizdus. Antroji dalis privalo tiek nustatyti teisės paprasčiausį santykiavimą, kiek jis yra reika-

lingas, kad sąryšy su trečia dalimi galima būtų pažinti akademiniai turimos teisės disciplinos, arba paskaitos, kaip dalis surištos tarp savęs visumos.

Šių dalių išsiplėtojimas aiškiausia išdėstomas, einant nuo gyvybių egoizmo ir prikergiant prie to sąvoką intereso, kurį junta gyvybė.

Kiekvieno bet gi teisės sutvarkymo pirmas ir paskutinis uždavinys yra dalimi apriboti ir dalimi laiduoti atskirų žmonių ir žmonių sugyvenimų interesus. Kadangi tolesniam įžengiamųjų paskaitų bėgy tatai bus parodyta netiktai nurodant civiliniai teisinius, bet ir valstybės bei tautų teisinius santykius, tad tenka nušviesti dviejų idėjų, būtent, teisės ir valstybės idėjos, kilimą, santykiavimą ir įtaką kitos į kitą o taip pat žiūrint mokytojo individualumo daugiau ar mažiau paliesti teisės mokslo filosofinius pamatus kaip lygiai ir visuomeniniai mokslines specialybes.

Trečia savo dalimi įvedamosios paskaitos privalo patiekti besimokinantiems pamatiniais bruožais savo bendrosios gimtinės teisės istorijos atvaizdavimą.

2. Šalia šio dogmatinio arba sistematinio įvado bet gi esant šiokiam ar tokiam kai—kurių reformatorių pasipriešinimui—vienu laiku prasideda ir istorinis įvadas. Atatinkamai dviem Vokietijoj galiojančios teisės vyriausioms šaknims arba elementams — elementams, kuriuodu susieina taip pat ir Vokiečių 1896 metų rugpiučio 18 d. B.G.B., istorinis įvadas sudaromas iš:

a) *romėnų* teisės istorijos ir *romėnų* civilinės teisės sistemos nagrinėjimo ir

b) *vokiečių* teisės istorijos ir *vokiečių* civilinės teisės sistemos nagrinėjimo.

Svarstant vokiečių teisės istoriją reikia stengtis, kad jai būtų suteikta toli siekianti reikšmė ir ji būtų praplatinta toliau, kaip romėnų teisės istorijos svarstymas, nes pastaroji turi tiek reikšmės, kiek ji liečia žmonių civilinę teisę. Romoje ir Bizanttijoj galiojusi viešioji teisė nebuvo Vokiečių perimta ir neturėjo įtakos į vokiečių teisės išsiplėtojimą. *Tačiau vokiečių teisės istorija privalo taip pat tarnauti ir būti pašvęsta Vokiečių viešąjai teisei. Vokiečių valstybės besiplėtojimas* su visais jos valdžios teisėmis bei įstaisymais, su jos konstitucijos bei valdymo teisėmis baudžiamąja ir proceso teisė ir tt. reikia mažiausia tiek pat pamatiniai išnagrinėti Vokiečių teisės istorijoj, kaip ir vokiečių civilinės teisės išsivystimą Tuo būdu paskaitos apie vokiečių teisės istoriją gali ir privalo turėti visų šakų jurisprudencijai sistemingai sutvarkytos, enciklopedinės ir propadeutinės reikšmės.

3. Padėjus minėta prasme dogmatinius ir istorinius pamatus galima pradėti nagrinėti Vokietijoj veikiančioji civilinė teisė.

Tatai yra vokiečių BGB su reicho ir atskirų šalių teisės papildymais ir šalutiniais įstatymais. BGB privalo sudaryti sistemingų daugelio semestrų paskaitų centralinį punktą, kuris atsistoja vieton pandektinių paskaitų. Kaip pastarosios nagrinėjo visą usus modernus pandectarum su visais ginčijamais klausimais: dogmatiniai — istoriniu išsivystymu ir civilinės teisės principiniais klaumais, tą patį privalo atlikti toliau ir paskaitos apie vokiečių civilinę teisę. Jos privalo būti jaunų studentų išklausytos jau per pirmą pusę juridinių studijų ir be to, jei jos, kaip dvilypės paskaitos, bus suskirstytos pirmoj arba antroj daly arba paveldėjimo teisė bus skaitoma skyrium nuo trečios dalies, tai pirmos dvi dalys neprivalo būti skaitomos tam pačiam semestre, antroji gi dalis neprivalo būti skaitoma anksčiau pirmos, o tos vėl dvi dalys neprivalo būti skaitomos vėliau paveldėjimo teisės.

4. Kaipo priešingumas dėstymo metodui, kurį sutvėrė senesnioji vokiečių juristų karta, jau nuo dviejų pastarųjų dešimtmečių tasai metodas daugiau yra nukreiptas į praktinę jurisprudenciją. Per 19 šimtmetį mes esame toli nužengę atskirų vokiečių ir romėnų teisės institutų istorijos srity. Studijuojantiems bet gi teisės mokslą suteikiami tik bendrais bruožais mokslinio tyrinėjimo išgautieji toj srity rezultatai ir daugiausia tenka vien tik mesti žvilgsnis į istorinio tyrinėjimo metodą. Užtat studentai— juristai daug daugiau, nekaip kad buvo anksčiau, dirba praktiniai.

Todel naujesnių laikų — dabar vėl siekiantieji tolesnio pakeitimo (žemiau V) — studijų planai teisės mokslų studentams nurodo didelį skaičių pratybos darbų, ypač tokių darbų vokiečių civilinės teisės pritaikymo srity. Anksčiau to eina daugiau po, dalimi bet gi jau paraleliai su paskaitomis — pratybos romėnų civilines teisės srity. Po arba kartu su BGB nagrinėjančiomis pratybomis eina civilinio proceso, baudžiamos teisės, prekybos, vekselių ir jūrininkystės teisės, valstybės ir valdymo teisės ir bažnytinės teisės praktika. Ji bet gi nuolat seka po paskaitų apie tuos dalykus. Pratyboms kaip lygiai ir grynai moksliniems seminarų darbams tarnauja juridinių fakultetų aprūpintieji knygynais seminarai. Apie visa tai žiūr. Prūsams 1897 m. sausio 18 d. išleistą Ministerio cirkuliarą.

Žemiau paduodamas atatinkamas dabartiniems laikams, o taip pat Prūsų, kaip ir bendrais bruožais Bavarų santykiams teisės mokslo studijų planas. Jis duoda tikrą vaizdą, iš kurio galima įvertinti juridinis Universitetų mokslas prieš karą ir iki revoliucijos. Šits studijų planas, jei reformos potvynis kiek atslugtų, rastų teisingesnį įvertinimą, nekaip kad esant šių dienų utilitariniam mastymui, kuris neprietelingas visokiam grynam mokslingumui, kurio negalima tuojau apčiopiamai „sunaudoti".

A. Iš teorijos reikia klausyti:

I. Per pirmą semestrą:

1. Įvadas į teisės mokslą (Teisės enciklopedija).

2. Romėnų teisės istorija,
3. Romėnų civilinės teisės sistema,
4. Romėnų civilinis procesas,
5. Romėnų teisės ekzegetikumas pradedantiems.

II. Per antrą semestrą:

1. Visos pirmam semestrui rekomenduojamos, bet gi atskirais atvejais dar neišklausytos paskaitos. 2. Vokiečių teisės istorija. 3. Vokiečių civilinės teisės pamatai. 4. Vokiečių civilinė teisė I dalis (Bendroji dalis ir skolos santykių teisė).

III. Per trečią ir sekančius semestrus:

1. Pirmiausia, visos pirmam ir antram semestrams rekomenduojamos, bet gi atskirais atvejais dar neišklausytos paskaitos. 2. Vokiečių civilinė teisė II dalis (daiktų ir šeimynos teisė). 3. Vokiečių civilinė teisė III dalis (Paveldėjimo teisė). Vokiečių civilinė teisė, kaipo taisyklė, privalo būti išklausyta per pirmą teisės studijų pusę. 4. Prekybos, vekselių ir jūrininkystės teisė, tikslinga išklausyti *po* civilinės teisės. 5. Apžvalga teisės išsivystymo Prūsuose, Bavaruose ir t.t. 6. Baudžiamoji teisė. 7. Civilinis procesas. 8. Baudžiamasis procesas. 9. Kunkurso teisė ir konkurso procesas. 10. Bendroji valstybės teisė. 11. Reicho konstitucijos teisė. 12. Atskirų šalių valstybės teisė. 13. Vokietijos ir atskirų jos šalių valdymo teisė. 14. Bažnytinė teisė. 15. Tautų teisė. 16. Teisės filosofija.

B. Pratintis reikia sekančiu būdu:

1. Pratybos iš romėnų teisės pradedantiems per pirmus semestrus. 2. To paties dalyko pratybos toliau pažengusiems per vieną vėlesnių semestrų. 3. Pratybos iš vokiečių civilinės teisės mažiausia *viena pirmoj* ir mažiausia *viena antroj* studijų pusėj. 4. Pratybos iš civilinio proceso sąryšy su civiline teise antroj studijų laiko pusėj. 5. Pratybos iš baudžiamosios teisės. 6. Pratybos iš prekybos, vekselių ir jūrininkystės. 7. Pratybos iš valdymo teisės. 8. Pratybos iš bažnytinės teisės.

C. Šalia paskaitų, nurodytų raide A ir šalia pratybų nurodytų raide B reikia dar dalyvauti juridinio seminaro įvairių skyrių darbuose, o taip pat lankyti del atskirų dalykų reikalinga praktika ir atskiras teisės mokslo medžiagos dalis papildančios paskaitos.

D. Be grynai juridinių paskaitų privalo būti dar taip pat išklausytos paskaitos apie įvairias valstybės ūkio šakas, būtent, apie teoretinę ir praktikinę tautinę ekonomiją (Tautos ūkio mokslas ir politika), apie finansų ir policijos tvarkymą. Paskaitos apie finansų ūki privalo būti klausomos, tik išklausius ankščiau paskaitas apie tautų ūkio mokslą ir *mažiausia po vienos valstybės teisės paskaitos.*

Paskaitos a) apie ūkio istoriją (apžvalga tautų ūkio išsivystymo ir jo organizavimo nuo romėnų valstybės žuvimo, ypač turint galvoj vokiečių tautos ūkį), b) apie statistiką (būtent, teorinė statistika ir gyventojų statistika, moralinė statistika ir ūkio statistika) gali būti išklausytos per bet kurį semestrą, tačiau ūkio statistika reikia klausyti tiktai po tautinio ūkio paskaitų. (Taip, pav., pasakyta valstybės mokslų studijų nurodymuose, išduotuose 1900 m. Müncheno Universiteto visuomenės mokslų fakulteto).

V. Tačiau net ir paskutiniais 19 šimtmečio metais, pripažinus čia (aukšč. IV) išreikštus teisės hodegetikos principus, nėra dar užsibaigęs mūsų amžiuj jau nuo kelių dešimčių metų pasireiškiantis reformatinis judėjimas, kaip lygiai nėra negalima ir toli siekianti priimtų normų revizija. Veik nesuskaitoma yra šio judėjimo literatūra.

Jau paskutiniais prieš karą metais pasirodė daugybės reformatinių raštų, ar tai radikalinių, norinčių visa ankščiau buvusį apversti viršum kojas, ar tai konservatyvinių, norinčių prisilaikant senojo tik šen ir ten pakeisti tikrai reikalingus to pakeitimo dalykus. Reformos sumanymai buvo teikiami ypač dviem kryptimis.

Einant pirmąja kryptimi juristai turėtų jau laike jų studijų daugiau gauti prityrimo jų būsimam *praktiniam darbui.* Šis tikslas galėtų būti atsiektas planingais paruošiamais praktiniais darbais. Einant tuo keliu istorinis išsilavinimas turėtų būti išstumtas *dabarties jurisprudencijos* naudai.

Šios pastangos nelaimingų karo vaisių įtakoj, esant revoliucijos paruoštam palankiam radikalinėms reformoms dvasios susikristalizavimui, dabartinių laiku vėl yra visu smarkumu keliamos politiniai reikšmingų sferų.

Grynas mokslas tik mokslui gyvuoja nekliudomas tik laimingoj valstybėj.

Be minėto smarkiai iškylančio pavojingo judėjimo kyla dar taip pat kitas, kuris vertas pritarimo. Tatai yra pastangos per Universiteto studijų laiką atkreipti *daugiau domės į viešą teisę, nekaip kad į civilinę teisę.* Tačiau ir čia reikia stengtis išlaikyti saikas, nes juridinis išsilavinimas — kuris taip pat dar ir ateity privalo būti nukreiptas ypatingam vokiečių juristų papuošimui— gali būti atsiektas pirmon galvon per civilinę teisę, gi čion savo išeinamuoju punktu tik per romėnų sąvokas.

Atatinkamai laikų reikalavimui reikia taip pat juristų išsilavinimas visose atskirose Vokietijos „šalyse" daugiau, nekaip kad buvo ankščiau, suvienodinti. Reformos jau artinasi. Tebūnie jos pakenčiamos ir tenebūnie jos pavojingos vokiečių juristų luomui, vokiečių garbei, kad ir jų nelaimėj.

Dr. Jackūnas A.
Kaunas, Laisvės al. 40
val. i. 15-19 val.
Tel. 247-19.